

TONY JUDT

FALEŠNÉ IDEJE,
CIZÍ KREV

FRANCOUZSKÁ
INTELIGENCE
1944–1956

PROSTOR

Tony Judt
Falešné ideje, cizí krev
Francouzská inteligence 1944–1956

PROSTOR

TONY JUDD
FALEŠNÉ IDEJE,
CIZÍ KREV

FRANCOUZSKÁ
INTELLIGENCE
1944–1956

přeložil Martin Pokorný

PROSTOR | PRAHA | 2018

PAST IMPERFECT: French Intellectuals, 1944–1956
Copyright © Tony Judt, 1992
All rights reserved

Czech edition © PROSTOR, 2018
Translation © Martin Pokorný, 2018

ISBN 9788072603794

*Toute idée fausse finit dans le sang, mais
il s'agit toujours du sang des autres.
C'est ce qui explique que certains de nos
philosophes se sentent à l'aise pour dire
n'importe quoi.*

Každá lživá myšlenka vždycky končí v krvi, ale pokaždé to je krev druhých lidí. To je důvod, proč jsou někteří naši myslitelé ochotni bez rozpaků tvrdit cokoli.

ALBERT CAMUS

OBSAH

<i>Poděkování</i>	11
Úvod	13
 část I	
SÍLA OKOLNOSTÍ?	27
 1. Úpadek a zánik	
<i>Francouzské intelektuální společenství na sklonku třetí republiky</i>	29
 2. Byla válka	
<i>„Poučení“ z porážky a okupace</i>	41
 3. Odboj a pomsta	
<i>Sémantika věrnosti po skončeném osvobození</i>	61
 4. V čem spočívá politická spravedlnost?	
<i>Filozofické předzvěsti studené války</i>	93
 část II	
CIZÍ KREV	121
 5. Procesy	
<i>Politický teror v zrcadle východní Evropy, 1947–1953</i>	123
 6. Slepá síla dějin	
<i>Filozofická obhajoba teroru</i>	141

7. Dnes je vše jasné	
<i>Pochybnosti, nesouhlas a procitnutí</i>	165

část III

ZRADA INTELEKTUÁLŮ 179

8. Oběti ruského lidu	
<i>Fenomenologie intelektuální rusofilie</i>	181

9. S Východem nemůžeme nic dělat	
<i>O dvojím metru a pokrytectví</i>	197

10. Amerika se zbláznila	
<i>Antiamerikanismus v historické perspektivě</i>	218

11. Nesmíme zklamat dělníky	
<i>O intelektuálním sebezapření a o spřízněných volbou</i>	238

část IV

ŘÍŠE STŘEDU 261

12. Liberalismus: Hle, nepřítel	
<i>O některých zvlátnostech francouzského politického myšlení</i>	263

13. Gesta Dei per Francos	
<i>Francouzskost francouzských intelektuálů</i>	282

14. Evropa a francouzští intelektuálové	
<i>Zodpovědnost za moc</i>	314

Závěrem: Sbohem, je to pryč?	333
Doporučená četba	363

Poděkování

Tato kniha vznikla během pohostinského pobytu na Hooverově institutu v kalifornském Stanfordu. Řediteli a členům institutu děkuji za velkorysou podporu a přístup k jejich prvotřídní knihovně a archivním fondům. Pobyt ve Stanfordu mi umožnilo stipendium udělené nadací John Simon Guggenheim Foundation. Přípravné bádání probíhalo s podporou stipendií Nuffield Foundation a Humanities Center na Stanfordově univerzitě. Všem těmto institucím, jakož i Newyorské univerzitě, která mi na rok 1990 poskytla badatelské volno, upřímně děkuji.

Některé části knihy jsem v průběhu let představil v podobě přednášek, seminárních prezentací a článků. Příslušným úvahám se tak dostalo reakcí řady přátel a kolegů – příliš mnohých na to, abych zde uváděl jejich seznam – a já za jejich přispění s potěšením děkuji. Celý rukopis – a dvakrát! – přečetla Helen Solanumová. Její pomoc a ochota pro mne byly nedocenitelné.

Rád bych též vyjádřil vděk za rušné a energické diskuse, které k některým tématům této knihy proběhly na mém doktorandském semináři v New Yorku, a za stejně provokativní rozhovory na semináři Jacquesa Rupnika na École des hautes études en sciences sociales, kde jsem byl hostem na jaře roku 1989. Jedním z pozoruhodných poučení, jež odtud vyplynuly, byl zřetelný rozdíl v tom, jak francouzští a američtí doktorandi přistupují k problémům intelektuálního angažmá. S potěšením ale mohu konstatovat, že oba kulturní styly mají své neopominutelné přednosti.

Konečně pak díky patří mé editorce Sheile Levinové za nadšenou podporu, kterou knize poskytla. S její oporou jsem se pokusil text původně zacílený na francouzské čtenáře přizpůsobit širšímu publiku. To si vyžádalo vyjasnění některých jinak obtížnějších referencí a tato změna, jak doufám, knize prospěla.

Úvod

Celá jedna generace francouzských intelektuálů, publicistů, spisovatelů a výtvarných umělců byla po dobu přibližně dvanácti let, počínaje osvobozením Francie v roce 1944, stržena do víru komunismu. Tím nechci říct, že se všichni stali komunisty – o většině to neplatí. Tehdy jako dnes celá řada prominentních francouzských intelektuálů nebyla formálně členy žádného politického uskupení a někteří obzvlášť významní byli rozhodnými odpůrci marxismu (Raymond Aron je jen nejznámějším z mnoha). Problematika komunismu – jeho reálné praxe, jeho významu a jeho ambicí pro budoucnost – však v poválečné Francii dominovala v politické a filozofické diskusi. Podobu veřejné konverzace principiálně formovalo to, jaké stanovisko ten či onen zaujal k počínání zahraničních i domácích komunistů, a o většině dobových francouzských problémů se debatovalo prizmatem politického či etického stanoviska zaujatého napůl s ohledem na postoj a ideologii komunistů.

Nebyla to zcela bezprecedentní situace. Ve třicátých letech zabarvily postoj francouzských intelektuálů podobné zájmy a tento stav přinejmenším u některých přetrval až do začátku let sedmdesátých. Léta 1944–1956 ale byla odlišná. Vichistická mezihra přinesla delegitimizaci pravicových intelektuálů (kteří hráli v meziválečném kulturním životě země významnou roli) a válečná a odbojová zkušenost zradikalizovala přinejmenším levicové vyjadřování, ne-li praxi. Období po roce 1956 přineslo pozvolný ústup od koncentrace na domácí a evropský radikalismus; příčinou byl jednak vznik antikoloniálních hnutí mimo Evropu, jednak pochybnosti a deziluze vyvolané Chruščovovým projevem z února 1956, ve kterém vůdce komunistického světa napadl zločiny a selhání Stalinovy éry. Dekáda od konce druhé světové války tedy byla jedinečná tím, že se sovětský komunismus těšil na levici

takřka výhradnímu monopolu, přitažlivost komunismu měla zvláštní význam pro většinu francouzských politických myslitelů a zastánci komunismu hájili svou věc se zvláštním zanícením.

Navíc se sovětský společenský model přesně v tomto desetiletí rozrostl z někdejšího sevření hranicemi vzdáleného a cizího Ruska a etabloval se na území do té doby označovaném jako střední Evropa. Zatímco Leninovu revoluci a její stalinistické rozvinutí bylo možné svého času vydávat za specifika vzdálené země, zkušenost lidových demokracií uvedla komunismus doslova blíž k tělu. Poválečné nastolení totalitních vlád v Budapešti, Varšavě, Berlíně a Praze a průvodní represe, perzekuce a společenské zvraty postavily morální dilemma marxistické praxe do samého centra západní intelektuální diskuse. Meziválečné utrpení Stalinových obětí při kolektivizaci, politických čistkách a hromadných přesunech populace bylo možno v nezbytném případě připsat na účet traumat modernizace a revoluce v zaostalé, historicky vzato barbarské společnosti. Totéž už ale nebylo možné tvrdit o poválečném stalinismu ve střední Evropě, což apologety komunismu – potažmo marxismu jakožto doktríny osvobození člověka – donutilo výslovně uznat a vysvětlit nesmírné lidské oběti, jež se nyní kladly na oltář dějin a svobody.

Následující kniha pojednává o těchto apologiích a jejich průvodních teorémech a o mužích a ženách, kteří je v rozmezí let 1944–1956 pronášeli. Nejedná se o analýzu komunistických intelektuálů ani o vyličení komunistických slov a skutků (ponecháme-li stranou letmé zmínky). Protagonisty výkladu jsou francouzští intelektuálové – prominentní i druhořadí, zčásti komunisté, většinou ne –, kteří se snažili „angažovat“ na straně pokroku v době, kdy s sebou toto angažmá neslo vysokou morální cenu. Z privilegované perspektivy sklonku 20. století se nám reakce francouzských intelektuálů na tyto otázky, způsob, jak sami formulovali své politické a morální závazky, a slovník, pomocí něhož objasňovali a obhajovali dobovou stalinistickou praxi, budou zdát podivné a odtaziťé; budou to odezvy politického a kulturního uni-verza, ke kterému máme velmi daleko.

To samozřejmě platí o každé společnosti dostatečně vzdálené v prostoru či v čase. Texty publikované ve zkoumaném období se však liší

tím, že dokážou šokovat a překvapit i dnes. I v roce 1992 jsme připraveni ochotně souhlasit s Françoisem Mauriacem, když v roce 1949 označuje dobovou obhajobu maďarských monstrprocesů za „oplzlost ducha“.¹ Jedna příčina tkví v tom, že některé dobové texty jsou pro nás aktuální i dnes. Dalším zdrojem naší schopnosti reagovat na tyto formulace je fakt, že často pocházejí z pera značně prestižních kulturních reprezentantů, mužů a žen s prominentní domácí i mezinárodní reputací spisovatelů, filozofů, dramatiků... a morálních myslitelů. Jejich sláva sice možná postupem času trochu vybledla, avšak ne natolik, abychom byli s to dozvídat se zcela s klidem o tom, jak bezstarostně se vyjadřovali tváří v tvář násilí, lidskému utrpení a bolestným morálním dilematům.

Tato problematika nepřešla bez povšimnutí, přinejmenším ve Francii ne. Po Solženicynovi a po Kambodži se stalo takřka módou stavět francouzské intelektuály a jejich někdejší flirt s marxismem na pranýř. Od konce sedmdesátých let patřilo morální selhání francouzských intelektuálů předchozí generace mezi dominantní témata intelektuálního života země. Solženicyn koneckonců nebyl první, kdo podrobně vylíčil gulag a průvodní hrůzy. Již v roce 1968 Artur London popsal české monstrprocesy z padesátých let, před Londonem totéž učinil Chruščov a oběma předcházeli ve čtyřicátých letech Viktor Kravčenko a David Rousset, kteří dopodrobna odhalili fungování „koncentračního univerza“. Před nimi to byli Victor Serge a Boris Souvarine a ještě starší je celá skupina svědectví a rozborů sovětské historické zkušenosti. Jak mohli inteligentní lidé při existenci všech těchto písemných pramenů – nemluvě o tom, co viděli na vlastní oči – komunismus svévolně hájit jakožto naději pro budoucnost a Stalina vydávat za řešení hádanky dějin? Dvacet let po druhé světové válce – více než deset let po éře politických perzekucí a procesů v její zemi – dorazila maďarská Židovka Žo Langerová z Československa na Západ a s úžasem tu narazila na popírání vlastní zkušenosti, odmítání přijmout historickou evidenci a zříct se mýtů a utopií „náležitě smýšlejícího“ pokrokařství. Lapen v časové kapsli, kterou si sám vyrobil, se tu vyskytoval

1/ François Mauriac, *Le Figaro*, 24. října 1949.

živočišný druh, který už měl dávno vyhynout: *nepochopitelný lidský druh francouzské levice*.²

Újmu, která ve čtyřicátých a padesátých letech postihla valnou část francouzské intelektuální elity, Thomas Pavel příhodně označil slovy „odmítnutí naslouchat“.³ Máme-li toto selhání vysvětlit, nestačí prostě jen vzít problém na vědomí a vyličít jeho rozsah (i když i to je pro hlubší pochopení nutnou podmínkou, která až donedávna scházela). Přesně takto je ale podle všeho omezena ambice většiny pojednání, která na toto téma doposud vznikla. Má to tři důvody a každý je určující pro jiný přístup k tématu.

Především tu byla politicky motivovaná touha demaskovat hříchy otců. Celý houf knih vydaných po roce 1975 se snažil – často pomocí selektivních citátů – doložit otupělost a morální rozkolísanost Jeana-Paula Sartra, Simone de Beauvoirové, Emmanuela Mouniera a jejich současníků, kteří se puntičkářsky zaobírali vlastními existenciálními dilematy, zatímco Budapešť hořela. Taková obžaloba se dá sestavit snadno: jak ještě uvidíme, tito lidé a mnoho dalších, méně inteligentních, napsali a vyřkli slušné množství ohromujících hloupostí. Zároveň ale tento přístup podléhá zásadním limitům. Nestačí přece „zabít otce“ – musíte mu také porozumět, jinak přinejmenším hrozí, že zopakujete jeho omyly. Knihy z této skupiny nejsou historickými díly (a pokud, pak jen ve zcela povrchním smyslu); de facto se jedná o osobní útoky a očernění charakteru. Nevysvětluje se tu, proč někdejší kulturní osobnosti zastávaly tak pitomé názory, a nenalezneme tu pomoc s pochopením, proč se i přes zastávané názory staly a zůstaly tak uctívanými prominenty. Uvedený přístup je také limitován tím, že nedokáže uspokojivě vysvětlit, proč současní kritici mnohdy sdíleli názory jedince, kterého teď odsuzují.⁴

2/ Žo Langerová, *Žila jsem s oddaným komunistou*, Praha 2017, str. 178–179.

3/ Thomas Pavel, „Empire et paradigmes“, v: *Le Débat*, 58, leden–únor 1990, str. 172.

4/ Z dlouhé řady titulů viz Jean Belkhir, *Les Intellectuels et le pouvoir*, Paříž 1982; Michel-Antoine Burnier, *Le Testament de Sartre*, Paříž 1982; Jean-Marie Goulemot, *Le Clairon de Staline*, Paříž 1981; Bernard Legendre, *Le Stalinisme français. Qui a dit quoi*, Paříž 1980; Serge Quadruppani, *Les Infortunes de la vérité*, Paříž 1981; Georges Suffert, *Les Intellectuels en chaise longue*, Paříž 1974 – nemluvě o nejrůznějších spisech „nových filozofů“, především Andrého Glucksmanna a Bernarda-Henriho Lévyho.

Za druhé se na francouzský trh v posledních letech dostala mohutná vlna osobních memoárů a životopisů pařížských intelektuálů. Přístup k tématu tu je často zabarvován ošemetnou vzpomínkou na autorovy *vlastní* někdejší vazby a to je opět zdrojem omezení, i když odlišných. Zmíněná díla samozřejmě popisují velmi různorodé trajektorie a liší se co do kvality textu i významu autora. Mnohým však je společné úsilí zprostit se viny, pochopit politické lpění na komunismu, které zabarvilo jejich mládí a má na ně vliv dodnes. Tyto memoáry jsou zpravidla dílem mužů a žen ve zralém věku a vyznačují se oproti esejistickým zpracováním atakujících „mladoturků“ mnohem hlubším smyslem pro historii, kontext a ambivalence politické a morální volby. Z valné části pisatelé náležejí ke „generaci studené války“, pro niž byl komunismus „nevyhnutelnou otázkou“.⁵ Jak je možné – tážou se –, že jsem vzhledem k tomu, kdo teď jsem a co chápu, mohl říct a učinit vše, o čem teď vydávám svědectví? Co nás zaslepovalo, ač jsme vše podstatné měli před očima? A kdy a jak jsem prohlédl? Některé tyto vzpomínky představují prvotřídní analýzu historické epochy, kterou autor zažil – a první z těchto publikací, memoáry Edgara Morina, zůstávají v mnoha směrech nejlepší. Vzpomínky profesionálních historiků poskytují (jak se dá očekávat) lepší uchopení širších souvislostí a výslovně nebo nepřímou zachycují patologii doby, onu tichou hysterii, kterou v určitém období všichni sdíleli.⁶

Přesto máme při čtení pocit jakéhosi selhání a někdy až pokrytectví. Nikomu se nechce přiznat, že nebyl jen pošetilec, ale měl též dvojí tvář. A přece je mnoho uvedených memoárů nevyhnutelným paradoxem hnáno naznačeným směrem. Intelektuálové píšou, jejich dřívější názory proto zanechávají stopu, kterou nelze snadno smazat, a jsou proto s odstupem času nuceni přiznat, že všechny ty nesmysly skutečně řekli a udělali. Avšak zastříť ta léta závojem a prohlásit, že už jsme vyrostli z mladických nerozvážností – to nestačí. I když už třeba v určitém filozofickém smyslu nejsme stejným člověkem jako kdysi,

5/ Viz Michel Winock, „Les générations intellectuelles“, v: *Vingtième Siècle*, 22, 1989, str. 17.

6/ Edgar Morin, *Autocritique*, Paříž 1958. Viz též Annie Kriegelová, *Ce que j'ai cru comprendre*, Paříž 1991.

zůstáváme jediným, kdo se za skutky onoho bývalého já může ujmout zodpovědnosti. Proto skoro každý publicista, který se v poválečném období politicky angažoval na levici, dnes tvrdí, že si tehdy zachoval jakousi vnitřní identitu, která se plně nekryje s veřejnou personou, nastavovanou světu a levicovým přátelům. Claude Roy tuto myšlenku vyjadřuje zvlášť charakteristicky: „Ve volbách dějin jsem hlasoval pro Jeana-Jacquesa Rousseaua a Marxe. Ale v tajném hlasování jednotlivce jsem volil Schopenhauera a Godota.“⁷ No tak proč to *neřekl*? Řekl – po roce 1956. Jiní uvedli osobní a politickou identitu do souladu (pokud budeme věřit jejich sdělením) už dřív, někteří čekali až do šedesátých, někdy i sedmdesátých let.

Je přirozené a naprosto pochopitelné, že Claude Roy (stejně jako Emmanuel Le Roy Ladurie, Pierre Daix a další komunisté i souputníci komunismu) cítí i po třiceti letech potřebu nárokovat si jistou dávku poctivosti a prozíravosti. Navíc Roy zcela jistě – a výstižně – popisuje zkušenost mnoha svých současníků. Tento druh popisu však přes všechnu svou upřímnost paradoxně brání jakékoli snaze pochopit, odkud jejich názory pramenily: v rozporu se všemi důkazy totiž popírá, že by je kdy skutečně zastávali. Autoři jako Alain Besançon či Dominique Desantiová – kteří naopak přiznávají, že co napsali, to si i mysleli, a co si mysleli, tomu věřili – zase kalí vodu jinak. Ve své obhajobě mladistvého zbloudění, které aspoň opravdu označuje za zbloudění, Besançon tvrdí, že dokonce i po Stalinově smrti „ve Francii nikdo nebo skoro nikdo nebyl nepokrytým antikomunistou“. Stejně jako v Royově případě tu autor líčí pravdu tak, jak se mu jeví – a má kniha má mimo jiné za úkol ukázat, proč se v prostředí francouzské moderní politické kultury zdálo, že je antikomunismus ze slovníku nekonzervativních postojů vyškrtnut. Zároveň se ale Besançon mylí: ve Francii bylo mnoho antikomunistů a někteří i na levici. V zemi bylo také mnoho nekomunistů. Besançon hlásá ve stáří totéž, co se sobě rovnými tvrdili v mládí: celá Francie byla rozdělená na komunisty a antikomunisty a od nikoho se v dané době nedalo čekat, že by zůstal někde uprostřed. V uvedených letech tato teze charakterizovala

7/ Claude Roy, *Nous*, Paříž 1972, str. 388.

vyhroceně stranické, nicméně zcela reálné politické a filozofické stanovisko, jehož prameny podrobím v této knize rozboru. Když ji ale Besançon využívá, aby objasnil a obhájil vlastní dobová rozhodnutí, je to nešťastné: selhává tím ve své kompetenci historika.⁸

Tato konstatování mě přivádějí ke třetí vadě již dostupných výkladů nedávného počínání francouzských intelektuálů. Autoři memoárů vyprávějí vlastní příběh, avšak historikové mají povinnost vnímat význam času a místa. Zde ale došlo k prolnutí obou rolí. Domácí a mezinárodní poválečný kontext vydávají mnozí publicisté, historikové a autoři memoárů za cosi tak tíživě dominantního, že to je samo o sobě vysvětlením pro dobové postoje. Naznačuje se, že tehdejší události a přijatá rozhodnutí postavily většinu rozumných lidí do situace, v níž byly jejich slova i skutky určovány shůry. Je to svůdné mínění. Kdo by po Hitlerovi, po Pétainovi, po Stalingradu nevládal naděje do komunistického snu? Rozumní lidé se mohou lišit v tom, kdy u nich došlo k deziluzi, nicméně zdá se zcela rozumné usoudit, že původní iluze byla za daných okolností odpustitelná.

Tento neutrální historismus trpí dvěma vadami. Za prvé má příliš omezené zorné pole. Všechny tři kategorie výše probíraných textů – tedy seznamy bludů, memoáry i historická líčení – sdílejí předpoklad, že léta 1944–1956 představují ve francouzském intelektuálním životě cosi zvláštního a podivného, jakousi trapnou úchytku od racionality. Příznává se, že v těchž letech francouzská seriózní kultura vzkvétala a dobyla si celosvětovou hegemonii, nicméně kulturní vliv a morální deviaci – pokud o nich, což se stává jen vzácně, vůbec pojednávají společně – chápou jako nesouvisející fenomény. Takto Michel-Antoine Burnier usvědčuje Sartra před tribunálem světového mínění z bludů, rozporů a lží, ale ani na chvíli se nezamyslí nad významem toho, proč se svět o odsouzeného vůbec zajímá.⁹ Jistě stojí za pozornost, že kdykoli lidé zvenčí přemýšlejí o francouzských intelektuálech, instinktivně zmiňují autory a texty přesně z toho období, přes které by dnešní francouzští myslitelé tak rádi přehodili roušku.

8/ Alain Besançon, *Une Génération*, Paříž 1987.

9/ Michel-Antoine Burnier, *Le Testament de Sartre*, Paříž 1982.

Podobně i většina historických zpracování francouzského poválečného intelektuálního angažmá v podstatě opomíjí vztah tohoto angažmá k intelektuální zkušenosti, kterou Francie prošla *před* rokem 1944 (nebo 1939), a k té, která v čase následovala a trvá dodnes. Celkové výklady intelektuálních dějin poválečné Francie sice registrují související praktiky dřívější generace intelektuálů, ale nepokoušejí se objasnit jedno ve světle druhého. Samozřejmě lze i v tomto směru zajít do extrému. Některá témata francouzského intelektuálního diskurzu, která vydláždila cestu pro stanoviska probíraná níže – tedy atraktivita násilí, nezáměr o morálku jakožto kategorii chování na veřejnosti či kuriózní a opakované přilnutí k německému stylu filozofie –, lze bez velkých obtíží vysledovat k Victoru Cousinovi, roku 1793, Voltairovi a nepochybně ještě dál. Metodické hledisko *longue durée*, v kontextu sociální historie tak jak tak špatně obhajitelné, nevysvětluje v oblasti veřejného vyjadřování a jeho politického uplatnění takřka nic. Mezi omezenou perspektivou, která v poválečné Francii spatřuje zdroj vlastních paradoxů, a přístupem, který má sklon tyto paradoxy nechat rozplynout ve staletých kategoriích národních dějin Francie, však nepochybně existuje manévrovací prostor. I když tedy v této knize jde o průzkum počínání francouzských intelektuálů v jedné velmi specifické historické epoše, současně se ve své studii při objasňování těchto skutků snažím čerpat z obecnějšího pochopení nedávné francouzské minulosti (i minulosti jiných zemí).

Druhá slabina historií intelektuálního angažmá souvisí se vzájemnou vyrovnaností výše popsaných přístupů a neochotou přijmout či přiřknout zodpovědnost za zaujatá stanoviska a pronesené výroky. Všechno se stává záležitostí kontextu, „atmosférou doby“. Je pravda, že historie – jakožto odborná disciplína a jakožto metoda – se snaží popisovat a objasňovat popisem. Nejedná se a nemá se jednat o obžalobu. Chladný odstup ale má různé stupně. Každému je intuitivně jasné, že historik nacismu čelí otázkám a dilematům, kterých například znalec středověkého monastického hnutí většinou zůstane ušetřen. Snažíme-li se vysvětlit něco principiálně nepřijatelného, na co by čtenář za normálních okolností reagoval s odporem, nezabývá nás to sice povinností usilovat o přesnost, ale současně nás to nenutí předstírat

neutralitu. Přesně takto – tedy bez předstírané neutrality – se stavím k historii poválečných intelektuálů ve Francii. Význam a mezinárodní prestiž, jichž francouzští myslitelé nabyli, pro ně představoval zvláštní závazek, dokonale konzistentní s tím, co Sartre a jeho souputníci tvrdili ohledně autorské zodpovědnosti za slova a jejich účinek. Za pozornost stojí a objasnění vyžaduje právě *kontrast* mezi podobnými nároky a skutečnými reakcemi jedné generace francouzských intelektuálů postavených před praktické situace a morální dilemata. Ať už v dané době panovaly jakékoli emoce, neposkytují kompletní vysvětlení – ani vyvinění: „Žádná duše není tak slabá, aby nemohla, pokud bude správně vedena, získat úplnou nadvládu nad svými vášněmi.“¹⁰

Ještě podstatnější je, že zmíněný kontrast – tedy neschopnost francouzských intelektuálů dostat nadějí, jež do nich vkládali především jejich obdivovatelé z východní Evropy – měl v propojení s vlivem, který Francouzi měli na intelektuální život v ostatních západních zemích, zásadní dopad na dějiny poválečné Evropy. Jak doložím níže, probírané postoje měly důsledky přesahující uvedené časové rozmezí a přesahující i život a přímé vztahy hlavních protagonistů. V dějinách francouzské intelektuální praxe let 1944–1956 nalezneme nejenom odezvu dřívějších francouzských a evropských zkušeností, ale také semena, z nichž vyrašila současnost. V tomto směru se jakákoli historie těchto let musí ke své látce sama stavět angažovaně. Zda se mi podařilo dosáhnout s ohledem na tuto angažovanost a na požadavky historické analýzy náležitou rovnováhu, nechť posoudí čtenář.

Dřívější průzkumy této problematiky nebyly v uvedeném ohledu vždy úspěšné. Zvláště přičiněním Bernarda-Henriho Lévyho je dnes mnohem obtížnější vynést verdikt určitého typu a nepůsobit přitom předpojatě. Ve své chvatně spíchnuté knížce o francouzské „národní“ ideologii Lévy využíval selektivních citací, atypických příkladů a vytrhávání děl z kontextu s cílem odsoudit celou řadu francouzských politických a společenských myslitelů 20. století.¹¹ Vůbec bych čtenáře

10/ René Descartes, *Vášně duše*, I. část, čl. 50, přel. O. Švec, Praha 2002, str. 66; cituje Leszek Kołakowski, „Responsabilité et histoire 2“, v: *Les Temps modernes*, 147–149, květen–červenec 1958, str. 279.

11/ *L'Idéologie française*, Paříž 1981.

poukazem na tuto útlou publikaci neobtěžoval, nebýt toho, že i přes odpor k jeho metodám mám za to, že v některých svých soudech se autor vyjádřil intuitivně správně. Kritika, jež ho ve Francii zavalila, zčásti pramenila nikoli z pocíťované profesní újmy, ale z pobouření nad tím, že se odvážil napadnout uctívané ikony francouzské kulturní minulosti: Charlese Péguyho, Emmanuela Mouniera a další. Jelikož ale v každém konkrétním případě platí, že pokud Lévy měl pravdu, měl ji z pomýlených důvodů a bez shromáždění náležitých důkazů, došlo k tomu, že všichni seriózní intelektuální historikové smetli Lévyho závěry ze stolu. Odtud ovšem neplyne, že pokud se dnes někdo věnuje výzkumu shodných otázek, měl by se podobně silnému odsouzení – i když je může zdůvodnit – vyhýbat. Z následujícího výkladu bude vcelku jasné, co si o Mounierovi a některých dalších příslušnících jeho generace myslím. Snažil jsem se ale podobné jedince chápat ne sice jako plody své doby, přesto se svou dobou silně spjaté, a především jsem se snažil poskytnout ucelený a spravedlivý přehled obsahu jejich publikací.

Být outsiderem je v takovém případě určitou výhodou – i kdyby se mělo jednat o jedinou přednost přístupu zvenčí. Cizinec možná snadněji dokáže zformulovat problémy, které by francouzského badatele zprvu nezajímaly. Ve svém výkladu například sleduji jeden aspekt moderní francouzské filozofické tradice, který až donedávna nevyvolal ve Francii výraznější pozornost: neobvyklou absenci zájmu o etiku veřejného života a politickou morálku. Také mě zajímá, do jaké míry a v jakých ohledech se francouzská reakce na totalitarismus lišila od reakce intelektuálů odjinud. A fascinuje mne zvláštní tvar (jak se jeví outsiderovi) francouzské intelektuální rozpravy, způsob, jak se probírané rozhovory vedly. Tyto otázky mají komparativní formu – proč byla Francie odlišná? –, a cizinec si je proto klade spíše než domácí.

K některým otázkám také možná podněcuje specificky anglosaská tradice intelektuální historie. Tato kniha se k uvedené tradici přiřazuje a nejedná se ani o historii idejí, ani o sociální historii francouzského intelektuálního života. Mou ambicí je pokrýt území, které je oběma přístupům společné, ale současně je lze zcela jednoduše chápat jako

historii jednoho rozhovoru: rozhovoru, který se sebou vedla jedna generace francouzských intelektuálů a jehož tématy byly otázky „angažovanosti“, „zodpovědnosti“, „rozhodnutí“ a podobně. V kontextu poválečných let měl zmíněný rozhovor podobu komplikované série slovních skutků vázaných určitými kulturními a vyjadřovacími konvencemi a formovaných světem, z něhož dominantní generace intelektuálů vzešla. Politický, kulturní či osobní kontext zde tedy má svou váhu a vysvětluje, proč v následujících kapitolách věnujeme tolik prostoru okolnostem obklopujícím probírané texty. Na texty se však náš rozbor zaměřuje především a snaží se odhalit ve využívaném lexiku a přijatých stanoviscích určující faktory a zdroje intelektuálních postojů.

Uspořádání knihy pramení z těchto zájmů a ze stanovených problémů. V I. části podávám rozbor intelektuální situace ve Francii v době osvobození – a věnuji přitom určitou pozornost předválečnému kontextu, do něhož je nutné zkušenost let 1940–1944 zasadit. Nejedná se přitom o pouhé scénografické cvičení. Chci dokázat, že zkušenost třicátých let – jakož i zkušenost porážky, okupace a odboje – zajišťuje pro poválečnou intelektuální aktivitu nejenom širší kontext, ale že šlo přímo o jeden zdroj lexika a předpokladů, jež byly pro danou aktivitu a její cíle formativní.

Ve II. části podávám podrobný výklad východoevropských monstrprocesů let 1947–1953 a rozbor toho, jak na tyto soudy reagovali francouzští publicisté a autoři. Historie procesů a probuzených či neprobuzených reakcí poskytuje jedinečnou možnost sledovat, jak se francouzská inteligence vyrovnává s akutními a vyhrocenými otázkami spravedlnosti, morálky, teroru, odplaty a podobně, otázkami, jež sice souvisely s poválečnou situací v Evropě, ale upozorňovaly také na revoluční dědictví Francie a na jeho ambivalentní etické poselství. Využívám těchto monstrprocesů (a v menší míře i dalších dobových událostí, například odhalení pravdy o sovětských koncentračních táborech) jako zvětšovacího skla, jež mi umožňuje pozorovat francouzské reakce na někdy palčivá morální a politická dilemata, a snažím se zmapovat komplexní intelektuální terén příslušných let, ale současně zachovat hlavní zacílení dostatečně úzké na to, aby mi to dovolilo podrobný rozbor individuálních postojů.

Ve III. části je provedena analýza deskriptivního materiálu z předchozí části a ten je uvážen v kontextu širších témat a tradic, jež byly pro francouzskou intelektuální komunitu formativní. Ve IV. části se snažím vyhodnotit, do jaké míry byla zkušenost, jíž se v této knize zabývám, specificky francouzská, a pokud byla unikátem, jaké to mělo důvody; také se ptám, proč a s jakými důsledky propadly postoje let 1944–1956 po roce 1956 zapomnění či transformací. Závěr knihy se zabývá otázkou, v jakých ohledech je tento segment francouzské minulosti zahrnut v současném francouzském povědomí, a ptá se, nakolik a jakým způsobem prošla francouzská intelektuální situace v posledních letech bytostnou transformací.

Dlužno učinit ještě jednu poznámku. Většinou možná není radno nechat autory vysvětlovat, proč napsali právě to, co napsali, a ne něco jiného. V daném případě ale možná stojí za to hned na úvod zdůraznit, že zde nepředkládám obecnou historii francouzských poválečných intelektuálů. Kdyby to tak bylo, věnoval bych mnohem více pozornosti některým vlivným a zajímavým osobnostem, které jsou na následujících stránkách zmíněny jen sporadicky. Úmyslně jsem se zcela vyhnul úvahám o „velkých sporech“ francouzského poválečného intelektuálního života – například sporu mezi Sartrem a Camusem – a některé nanejvýš zajímavé knihy Sartra, Camuse, Merleau-Pontyho a dalších zmíním jen zcela okrajově. Dokonce i Raymond Aron, který je ve výkladu přítomen velice zřetelně, je v knize zastoupen pouze s ohledem na to, jak bystře dokázal charakterizovat názory svých současníků, nikoli díky svým samostatným příspěvkům k sociologii a politickému myšlení. Tato kniha proto není historickým přehledem francouzských intelektuálů. Spíše jde o úvahu nad intelektuální nezodpovědností, o průzkum mravní situace francouzské poválečné inteligence.

Hlavní protagonisté knihy – Sartre, Mounier, de Beauvoirová, Merleau-Ponty, Camus, Aron a François Mauriac – tedy nereprezentují své méně významné současníky a nejsou typickými ukázkami čehokoli. V dané době ale představovali dominantní hlas: měli nadvládu nad teritoriem kultury, stanovovali podobu veřejné diskuse, formovali předsudky a lexikum svého publika. Způsob, jakým se ujali role intelektuála, odrážel a posiloval představu o vlastní identitě v širším

intelektuálním společenství, dokonce i u těch jeho příslušníků, kteří se jmenovanými nesouhlasili. Záležitosti, jimiž se – přinejmenším do roku 1956 – rozhodli zabírat, a způsob, jakým přijali nebo odmítli angažmá u klíčových morálních otázek, vyznačuje pozoruhodnou a velmi zvláštní fázi francouzské intelektuální zkušenosti. Jediný nárok, který pro své téma vznáším, zní následovně: v dané době šlo o naprosto klíčový fenomén a otázky, jež z něj plynuly, ležely a leží v samotném jádru moderních francouzských dějin.

část I

SÍLA OKOLNOSTÍ?

1. kapitola

Úpadek a zánik

Francouzské intelektuální společenství na sklonku třetí republiky

J'ai vécu les années 30 dans le désespoir de la décadence française. ... Au fond, la France n'existait plus. Elle n'existait que par les haines des Français les uns pour les autres.

Ve třicátých letech jsem prožíval zoufalství francouzského úpadku. ... Francie v podstatě neexistovala. Existovala pouze díky vzájemné nenávisti jedněch Francouzů vůči druhým.

RAYMOND ARON

29

O třetí republice se říká, že zemřela nemilována: málokdo se ji v červenci 1940 snažil bránit a nad jejím skolem takřka nikdo netruchlil. Z novějšího bádání vyplývá, že s ohledem na celkovou populaci je nutno tento soud formulovat nuancovaněji, nicméně u inteligence jde o přiměřená slova: od republiky i jejích hodnot se separovala.¹² Kdo sympatizoval s komunisty, toho zklamaly kompromisy Lidové fronty, odmítnutí intervence ve Španělsku a názorová otočka strany v srpnu 1939 po paktu Molotov-Ribbentrop. Podobnou ztrátu nadějí, tak bohatých v roce 1936, prožili i socialisté – a nastalé zklamání akcentoval i vnitrosocialistický rozkol v otázce pacifismu a náležité odpovědi Německu. Na pravici panoval strach a pohrdání, podnícené trvající

12/ Viz Jean-Louis Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, 2 sv., Paříž 1990; Jean-Pierre Azéma, *1940, l'année terrible*, Paříž 1990; Pierre Laborie, *L'Opinion française sous Vichy*, Paříž 1990; René Rémond, Janine Bourdinová (eds.), *La France et les Français*, Paříž 1978.

vzpomínkou na stávky z června 1936, které vyvolaly sblížení konzervativců a reakcionářů v koalici propojené antikomunismem, silícím antirepublikánstvím a stále sebevědomějším a agresivnějším antisemitismem. „Středoví“ intelektuálové se vyskytovali jen vzácně. Ti nemnozí, kteří po Mnichovu mluvili o nutnosti bránit republiku a bojovat proti fašismu, tak činili ve jménu hodnot, jež zastávali i navzdory třetí republice a jejím nedostatkům a jež z valné části přestali spojovat s tímto politickým uspořádáním a jeho institucemi.

Obecně byla rozšířená představa, že třetí republika i svět, který reprezentuje, jsou prohnílé. Mladý Emmanuel Mounier v úvodníku nového časopisu *Esprit* v roce 1932 napsal: „Moderní svět je prolezlý plísní tak široce a do hloubky, že pokud z něj mají vyrazit nové ratolesti, musí se celá prohnílá stavba zřítit.“¹³ Mounier tuto metaforu chápal především jako vyjádření určité senzibility, estetického znechucení nad cynickou mondénností pozdní třetí republiky; nezavazoval se těmito slovy k žádné konkrétní politické pozici a po počátečním, taktéž esteticky motivovaném flirtu s italským fašismem se jasně profiloval proti nacismu a kritizoval mnichovskou dohodu. Na druhou stranu ho ale vize organické komunální alternativy vůči republikánské anomii (Mounier s celou svou generací zčásti přejal Durkheimovu podezřívavost vůči moderní době, i když z podstatně odlišných důvodů) udržovala i s kolegy z redakce *Espritu* v permanentním kritickém postoji vůči moderní demokracii: měli za to, že doba si především žádá novou elitu, jež povede unavený národ k obrodě.¹⁴

Mounierovy názory sdíleli v různých variantách mnozí další. V *Deníku* za rok 1938 si Denis de Rougemont poté, co konstatoval svůdnou lákavost totalitních systémů, zaznamenal následující úvahu:

Prvním úkolem intelektuálů, kteří nahlédli totalitní nebezpečí (zprava i zleva), není „přilnout“ k tomu či onomu antifašismu, nýbrž napadnout samotnou formu myšlení, ze které fašismus i stalinismus nutně vyrůstají. A tím je liberální myšlení.¹⁵

13/ Emmanuel Mounier, „Refaire la Renaissance“, v: *Esprit*, říjen 1932.

14/ John Hellman, *Emmanuel Mounier and the New Catholic Left*, Toronto 1981, str. 82.

15/ Denis de Rougemont, *Journal d'une époque, 1926–1946*, Paříž 1968, str. 374.

Šlo o charakteristickou reakci: bezprostřední hrozbu sice možná představuje fašismus, ale pravým nepřítelem je liberalismus. Mounier s de Rougemontem sice byli levicoví intelektuálové (nakolik se tato distinkce dá pro třicátá léta využít), avšak jejich mínění rezonovala s názory intelektuální pravice. Jean-Pierre Maxence dal průchod shodné nechuti k mondénosti demokratické Francie: „Zatímco většina evropských zemí je svými vůdci vedena k velkoleposti a dobrodružství, ti naši nás vyzývají proměnit Francii v pojišťovnu.“¹⁶ Obecně vzato tedy senzibilita dobového intelektuála při pohledu na aktuální situaci ve Francii velmi těsně připomínala mínění autora, jehož obdivovala levice i pravice, Drieu la Rochelle: „Francii dnes lze milovat jen jedním způsobem, a to nenávisť k tomu, jaká je.“¹⁷

Od třicátých let nás dělí bariéra války a kolaborace, a snadno se tak může stát, že nedokážeme plně docenit dobový význam a atraktivitu intelektuální pravice. Politické týdeníky, jako byl *Candide* (v nejúspěšnějším období 339 000 prodaných výtisků), se těšily širokému ohlasu. Deník *Action française* měl 100 000 výtisků a daleko víc čtenářů. Zakladatel a vůdčí duch *Action française* Charles Maurras měl přímo nedožrnný vliv; jeho vztah k mladým dobovým intelektuálům je srovnatelný se Sartrovým vlivem o desetiletí později. Maurrasův osobitý příspěvek k dobovému odtržení od republiky spočíval v „prudce nepřátelském a pohrdlivém tónu vůči oponentům“;¹⁸ to vedlo ke zrodu generace autorů, pro něž se agresivní nechuť ke kompromisům demokratické politiky stala běžnou věcí. Podobně jako komunistická strana meziválečného období, tvořil i Maurras se svým hnutím jakýsi turniket, kterým prošlo překvapivě vysoké množství autorů následně spojovaných s výrazně odlišnými politickými stanovisky. Příspěvatel do *Espritu* a následný šéfredaktor časopisu Jean-Marie Domenach

16/ Jean-Pierre Maxence, *Combat*, říjen 1936, cituje G. Leroy, „La Revue Combat, 1936–1939“, v: *Des années trente. Groupes et ruptures*, Paříž 1985, str. 129.

17/ Pierre Drieu la Rochelle, *Combat*, duben 1937. Viz též Emmanuel Mounier, recenze románu *Gilles*, v: *Esprit*, duben 1940: „La France d'avant-guerre avait besoin de muscles et d'un peu de sauvagerie“, cituje Michel Winock, *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*, Paříž 1990, str. 371.

18/ Julien Benda, *Belphégor. Essai sur l'esthétique de la société française dans la première moitié du vingtième siècle*, Paříž 1947, str. 209.

přiznal s odstupem nějakých dvaceti let, jak silně (byť – jak tvrdil – „s dětinským zápalem“) na něj zapůsobila fašistická atmosféra třicátých let, a rozhodně v tom nebyl sám.¹⁹

Zlomyslné potěšení, s nímž pravíkoví intelektuálové přivítali v roce 1940 pád Francie, docházel tlumenější odezvy i u lidí, kteří rozhodně nepatřili na pravici. Katolíci neměli sebemenší podíl na skutečích i nehodách republikánského politického systému, který vynaložil značný čas a energii na to, aby je vypudil ze svého středu, a mnozí proto vnímali rok 1940 jen jako zaslouženou tragédii, ne-li přímo trest za hříchy předchozích tří generací. Událost však obnášela také spásné rysy, a to i pro jejich někdejší protivníky: jednalo se také o napůl vítanou apokalypsu, o katastrofu, jež přináší vysvobození z politického a morálního systému, který už se nedal hájit. Levice i pravice pociťovala shodný odpor k vlačnosti a fascinovala je představa násilí přinášejícího úlevu od průměrnosti.²⁰ Robert Brasillach, po osvobození popravený jakožto symbol intelektuální kolaborace, psal ve třicátých letech vyhrocené, často vyložené sprosté sloupky do krajně pravicových tiskovin, přitom ale opakovaně vyjádřil zdrženlivý obdiv k extrémní levici. Osobně ho lákal fašismus, dokázal ale pochopit i přitažlivost Moskvy pro své protivníky. Jak napsal v roce 1940 v zamyšlení nad atmosférou meziválečných let: „Je to doba, kdy každý vzhlíží k cizím zemím a hledá v nich ... varování a příklady.“²¹ Održený, protiměšťácký tón reakčního intelektuála byl odezvou a někdy i inspirací jeho progresivních současníků: „nevolnost“, kterou při pohledu na starou vládnoucí vrstvu Francie cítí Drieuův Gilles, má mnoho společného s tím, co cítí Sartrův Roquentin.

Toto překračování linií a protínání radikálních názorů krajní levice a pravice nezačalo ve třicátých letech. Proudihona a Péguyho uctívala jak odborová levice, tak neomonarchistická pravice; oba totiž – ač každý po svém – pojmenovali meze a zklamání parlamentního republikanismu,

19/ Takto mluvil Jean-Marie Domenach v rozhovoru pro časopis *L'Express* z roku 1959: „J'ai vécu, de 1934 à 1939, d'une manière enfantine et intense, la vague fasciste qui secouait alors l'Europe.“ Viz Eric Werner, *De la violence au totalitarisme. Essai sur la pensée de Camus et de Sartre*, Paříž 1972, str. 41, pozn. 1.

20/ Claude Roy, *Moi je*, Paříž 1969, str. 215.

21/ Robert Brasillach, *Notre avant-guerre*, Paříž 1941, str. 204.

který myšlenkově zaměstnával i dřívější generace.²² Ve dvacátých letech se Georges Valois neúspěšně pokusil propojit nacionalismus se socialismem v hnutí, jež mělo být nástrojem útoků na individualismus, liberalismus a parlamentní režim, a mezi jeho první stoupence patřil Paul Nizan. Così podobného – totiž spojení levice s pravicí proti demokracii a „za záchranu moderního světa a velkolepost latinského lidství“ – navrhl již před první světovou válkou Édouard Berth v knize *Les Méfaits des intellectuels*.²³ Po roce 1932 byla situace odlišná v tom, že nová generace intelektuálů si tyto mlhavé ideje přizpůsobila a pokusila se jim vtisknout hmatatelnou podobu a programový obsah.

Dnes je tato generace v historických zpracováních stavěna na piedestal jako „nonkonformisté“ třicátých let, reprezentanti zvláštní atmosféry a osobitých názorů.²⁴ O novátorství či originalitě ovšem lze mít své pochybnosti: Nizan, v té době již oddaný marxista, je označil za středostavovskou elitu, která si extrahuje napůl nepochopené „husté cizí filozofické proudy“.²⁵ Ať už byl ale příspěvek tohoto uskupení k politickému či filozofickému myšlení sebevíc povrchní, zcela jisté je, že daný okruh sdílel obecně tušenou potřebu přerodu a vyjadřoval sdílenou touhu po čemsi novém a sebevědomém. V rozmezí let 1930–1934 lze sledovat souvislý proud knih, brožur, klubů, plánů, časopisů a kroužků obsazených dvacátníky a třicátníky, z nichž někteří vyšli z politické pravice, jiní z levice (například skupiny *Révolution constructive* a *Plan* v rámci socialistické strany a odborový svaz *Confédération générale du travail*), i když většina si zakládala na tom, že vůči etablovaným politickým rozdílům a organizacím vystupovala nezávisle. Několik málo periodik a hnutí přetrvalo i po půli třicátých let (nejvýznamnější výjimkou tu je *Esprit*) a většina publikovaných materiálů nezasluhovala žádnou výraznější pozornost, které se jim také nedostalo. Také mezi nimi byly důležité, ač v dané době ne vždy patrné rozdíly: Mounier se svým kruhem usiloval o vybudování nové, protiměšťácké a duchovně svěží

22/ Tamtéž, str. 163.

23/ Cituje Michel Winock, *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*, Paříž 1990, str. 252.

24/ Viz Jean-Louis Loubet del Bayle, *Les Non-conformistes des années 30*, Paříž 1969.

25/ Nizana cituje John Hellman, *Emmanuel Mounier*, Toronto 1981, str. 73.

morálky, jiní spatřovali hlavní problém v kapitalismu a pracovali na formulování alternativního společenského a hospodářského programu národní obrody. Společná jim ovšem byla – jak to v odlišném kontextu vyjádřil François Mauriac – „idea spravedlivá a prohnílá současně“:²⁶ že totiž situace národa je hrozná a zachránit ho může jedině zásadní změna. Mělo se přitom za to, že součástí a zčásti i příčinou tohoto patologického stavu země je republikánství a demokratičnost, důraz na práva jednotlivce na úkor povinností a zájmů společenství. To bylo důvodem, proč bylo tak snadné navázat kontakt napříč tradičním politickým bariérám, a odtud též pramenila určitá ambivalence při setkání s antidemokratickými trendy doma i v zahraničí.

Šestého února 1934 – v den, kdy se estetické a filozofické sympatie mnoha mladých intelektuálů na levici i na pravici přetvořily v politické angažmá – se tyto trendy pouze jasně vyjevily. Lidová fronta roku 1936 zahájila další fázi citové výchovy a vyznačila moment, kdy se pravice definitivně odtrhla od „socialistické a židovské“ republiky. Na levici nastalo dočasné příměří, když řada „nonkonformistů“ z první poloviny třicátých let vložila své naděje do příslibu radikální společenské transformace provedené shora. Po zklamání z Blumovy vlády a jejích nástupců následovalo nové a tentokrát už definitivní odcizení od republikánské politiky. Nálada, jež mezi francouzskými intelektuály převládala v roce 1938, nachází popis a odezvu v příznačně deziluzivním komentáři Arthura Koestlera: „Jak nesmírná touha po novém uspořádání lidstva panovala mezi oběma válkami – a jak neskutečným debaklem skončil každý pokus této touze dosáhnout.“²⁷

Kromě toho se konec třicátých let vyznačoval sílícím významem pacifismu.²⁸ Touha po zajištění míru byla od začátku dvacátých let charakteristikou celé francouzské společnosti, vyčerpané údajným válečným „vítězstvím“ a kolektivně vnímavé ke slavným úvahám Paula Valéryho o křehkosti civilizací. Nejzřetelnějším vyjádřením únavy z války

26/ Podle Mauriacova svědectví Drieu shodně s dalšími „velmi silně cítil, že pojem národa v onom úzkém smyslu, který mu vtiskli francouzští jakobíni, už vyhasl“. 25. září 1945, *Journal*, sv. 4, Paříž 1950.

27/ Arthur Koestler, *The Yogi and the Commissar*, New York 1945, str. 102.

28/ Viz zvl. Antoine Prost, *Les Anciens Combattants et la société française, 1914–1939*, 3 sv., Paříž 1977. Viz též André Delmas, *À gauche de la barricade*, Paříž 1950.

u intelektuální komunity dvacátých let byla kolektivní rezignace na politickou příslušnost, nicméně i ti stoupenci pravice a levice, kteří zůstali politicky aktivní, sdíleli obecnou touhu po ukončení vojenských střetů. Právce se tohoto cíle snažila dosáhnout přeludem síly francouzských ozbrojených sil, levice honbou za kolektivním zabezpečením. Jak na sklonku dvacátých let poznamenal Albert Thibaudet: „Dnes by se řeklo, že ‚socialismus je totéž co úsilí o mír‘. Člověk je socialistou v té míře, v níž tento problém staví nad ostatní.“²⁹ Ve třicátých letech se však kdysi zřetelné hranice znovu zamlžily. Komunisté, až do roku 1935 ostře proti jakékoli formě národní obrany, se naopak od uvedeného roku až do srpna 1939 stali nejzapálenějšími a nejkonzistentnějšími zastánci antifašismu (načež se znovu postavili proti jakékoli „kapitalistické“ válce, a tak se znovu přidružili k integrálním pacifistům). Právce sice v principu zůstávala stejně germanofobní jako dříve, v protisměru ale působily sympatie k Hitlerovu italskému spojenci a prudká nenávisť k republice po roce 1936, vedené jedinci s vlastními zájmy, jež Francii hrozila uvrhnout ve zbytečnou válku. Většina intelektuálů byla rozpolcena stejně krutě jako politické strany levého středu. Někteří, například Alainovi stoupenci nebo dědicové staršího socialismu s jeho antimilitaristickým důrazem, postoupili od antifašistických výborů k bezpodmínečnému odporu proti válce, hlásanému za každou cenu. Nepočetná skupinka dalších sdílela Aronovo včasné pochopení povahy nacismu a chápala, že Hitlerův nástup k moci naprosto změnil půdorys politických rozhodnutí.³⁰ Značné množství lidí se pak nacházelo kdesi uprostřed; ukázkou může být paradoxní postavení Bertranda de Jouvenela, polovičního Žida, Blumova osobního přítele a odpůrce mnichovské dohody, ale současně od roku 1936 člena neofašistické Francouzské lidové strany (Parti populaire française), jehož lákala tematika řádu a stability.³¹

Pojem *angažmá* (případně anglické *commitment*) a protiklad mezi demokratickou a antidemokratickou příslušností není s to náležitě

29/ Albert Thibaudet, *Les Idées politiques en France*, Paříž 1932, str. 203.

30/ V pokušení následovat Drieua s jeho pohrdáním vůči levici i pravici byl i Étiemble, naštěstí se ale zbavil iluzí kvůli Hitlerovi a Mnichovu. Viz René Étiemble, *Littérature dégaugée, 1942–1953*, Paříž 1955, str. 193. Viz též Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle*, Paříž 1988, str. 640.

31/ Viz Bertrand de Jouvenel, *Un Voyageur dans le siècle*, Paříž 1979.

postihnout tato propletená a vnitřně rozporná stanoviska, jak je zastávali tu různí lidé, tu titíž v různých obdobích, mnohdy vprostřed zmatků a morální nejistoty (Blumova proslulá „zbabělá úleva“ nad zprávou o mnichovské dohodě byla nejspíš příznačná pro mnohé). Jistě, výraz *angažmá* či *angažovanost* byl pro mnohé slovem, k němuž se otevřeně hlásili. Nedokáže ale rozlišit mezi pravíci a levíci, a pokud je tato distinkce provedena, pak ji příliš vyostřuje. Ještě podstatnější je, že odděluje aktivně angažovaného intelektuála počátku a poloviny třicátých let od postoje vnější deziluze a odtrženého cynismu, který v roce 1940 zastávali skoro všichni. Ztrácí se představa angažovanosti jakožto samoučelu, ona představa společná intelektuálům třicátých i čtyřicátých let, že existuje jakýsi existenciální imperativ, jenž káže aktivně se zapojit, a specifický směr tohoto zapojení je relativně méně důležitý; v politice i v bitvě platí zásada *on s'engage et puis on voit*, tj. hlavní je pustit se do boje, zbytek se uvidí pak. Důraz kladený na angažovanost proti neangažovanosti také (jak uvidíme) nedokáže vystihnout trvalou aktivní oddanost intelektuálů i po roce 1940. Ať už ale mělo toto angažmá jakýkoli ráz, rozhodně nebylo zasvěceno demokratické republice.

Nejistoty a výkyvy intelektuálního života ve třicátých letech také pomáhají objasnit relativní bezvýznamnost komunistického intelektuála. V ostrém protikladu vůči následnému vývoji ještě komunismus na myslící vrstvy nepůsobil podmanivým kouzlem. Nejsilnější stránkou sovětského komunismu bylo – stejně jako u fašismu – rétorické i aktivní odsouzení měšťácké společnosti. Tehdejší komunistická rétorika byla stejně jako v následujících desetiletích prosycena toutéž tematikou úpadku, zkázy a obrody, která zabarvovala texty „nonkonformních“ intelektuálů třicátých let. Její praktická pozitivní lákavost ale zůstávala v jasných mezích:

Intelektuál se přiklání ke komunismu, protože cítí, jak se nad buržoazii vznáší pach smrti, a dráždí ho kapitalistická tyranie. Komunismus od něj však vyžaduje, aby se podepsal pod program, který mu připadá hloupý, a pod metody, které mu připadají neúčinné.³²

32/ Emmanuel Berl, *Mort de la pensée bourgeoise*, 1929, reprint Paříž 1970, str. 97, 98.

S tím, jak odumírala Lidová fronta, ztrácela komunistická strana a její odboroví spojenci valnou část nově nabyté hromadné podpory a ve výsledku na tom v okamžiku propuknutí války nebyla o moc lépe než v roce 1934. V roce 1940 se francouzští komunisté – odtržení od pacifistického cítění národa v letech 1938 a 1939, někdejšími stoupenci typu Andrého Gida obviňovaní ze zatajování pravdy o Sovětském svazu,³³ zkompromitovaní moskevskými monstrprocesy a umírněností projevenou v éře Lidové fronty, odcizení od radicality intelektuálních kruhů – jevíli lákavě jen velmi malému okruhu intelektuálů. Někteří sice straně přispěchali na pomoc, když ji Daladier perzekvoval během podivné války, avšak v důsledku ostrého obratu, který toto oficiální omezování Francouzské komunistické strany (Parti communiste français, PCF) podnítil, strana přišla nejenom o valnou část zbývající podpory, ale odcizila se také řadě svých nejvlivnějších intelektuálních stoupenců. Kdyby Paul Nizan či Gabriel Péri nezahynuli za války a okupace, dost možná by se stali pro PCF v poválečné éře snahy o kulturní hegemonii černým svědomím.

Dramatické události roku 1940 tak zastihly francouzské intelektuální společenství v politickém rozvratu, který byl symptomem i odrazem společenského a materiálního rozvratu celého národa. Dokonce i ti, kdo republiky zachovali věrnost, byli událostmi roku 1940 otřeseni natolik, že je to přimělo zamyslet se nad nastalou pohromou a spatřovat v ní důkaz úpadku a zkázy, které předtím nedokázali vnímat.³⁴ Stojí za to upozornit, že tato skupina věrných, navenek imunních před atmosférou třicátých let, zahrnovala pozoruhodně vysoký počet intelektuálů předchozí generace. Stoupenci levice, kteří dospívali v období Dreyfusovy aféry, přes všechny sílící výhrady k politické praxi v republikánské Francii zachovali věrnost republikanismu v jeho klasické podobě. Mladší generace, pro niž formativním momentem společné zkušenosti nebyla obhajoba lidských práv, nýbrž válka, projevovala daleko větší vnímavost k lákavosti pacifismu a/nebo fašismu.³⁵ To je

33/ André Gide, *Retour de l'URSS*, Paříž 1936.

34/ Viz Léon Blum, *À l'échelle humaine*, Paříž 1945; Marc Bloch, *L'Étrange Défaite*, Paříž 1946.

35/ Viz Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle*, Paříž 1988, str. 463nn.

poměrně důležité konstatování – ne snad pro samotná třicátá léta, ale hlavně pro následný vývoj. Vichy totiž zpočátku zlávalo velkou část této mladé generace a stejná věková skupina se po roce 1944 prosadila v intelektuálním společenství jakožto dominantní. Tato generace se narodila v rozmezí let 1900–1913 a postrádala jakoukoli kolektivní zkušenost zdařilé demokratické politiky. Stejně tak nikdy nedostala příležitost spojit se v dobré víře a s čistým svědomím k obraně demokracie a občanských práv. Veškerá jejich politická zkušenost sestávala z odtažené *opozice*.

Rok 1940 tedy v první řadě neznačuje zlom mezi demokratickým a autoritářským režimem, ale především završuje proces morálního úpadku a kulturního odcizení, na němž se podíleli velmi mnozí a jehož vyjádření zajistila v poslední dekádě republiky nová generace intelektuálů. Hitlerovo bleskové vítězství podle názoru mnohých ztělesňovalo verdikt dějin, rozsudek nad neefektivní průměrností dobové Francie, stejně jako byl Stalingrad následně vnímán jako pochvalný verdikt dějin nad komunismem. Mnoho někdejších a budoucích demokratů bylo toho názoru, že nástup Pétaina a jeho „národní revoluce“ sice není „božským překvapením“, nicméně skýtá příležitost k započetí přerodu národa podle programu vytyčeného v diskusích třicátých let. Henri Massis, jehož konzervativní věrohodnost byla zcela nenapadnutelná, dost možná hovořil za mnohé ze všech úseků názorového spektra, když v prosinci 1940 napsal, že nynějším úkolem je vysvobodit Francouze ze „strašné defraudace, jejíž se stali obětí; bude potřeba naučit se znovu užívat slov poctivě, vrátit jim význam a hodnotu“.³⁶

Pokud měl pravdu Albert Camus, když si v říjnu 1944 poznamenal, že v červnu 1940 „skončil svět“, neměli bychom předpokládat, že to snad vyvolalo všeobecnou lítost.³⁷ Není ovšem snadné jasně to vyčíst z memoárové literatury, která se tímto obdobím zabývá. Jedinci, kteří následně kolaborovali nebo se stáhli z veřejného života, mají přirozený sklon minimalizovat potěšení, které při svržení republiky cítili, i když válka s Německem byla pro mnohé pouhou předehtou mnohem

36/ Henri Massis, *Au long d'une vie*, Paříž 1967, str. 149. Citovaná pasáž vznikla v Uriage v prosinci 1940.

37/ Albert Camus, *Combat*, 7. října 1944.

dlouhodobějšího a důležitějšího konfliktu mezi Francouzi. O nic lepší však nejsou memoáry těch, kdo měli štěstí a v roce 1944 stáli mezi vítězi. Je cosi principiálně pokryteckého na tom, když například Claude Roy naznačuje, že roky 1935–1939 prožil ideologicky vzato jako „insomniak“, který se snaží najít si v posteli pohodlné místočko.³⁸ Dobře, možná cítil, že stoupenci *Action française* a *Je suis partout*, se kterými se tehdy dělil o tiskovou stranu, nejsou jeho skutečným domovem – a později prošel shodnou zkušeností u nových komunistických přátel. Ale ať už mu to snad bylo sebevíc nepříjemné, je opravdu zvláštní, že ve svých trojsvazkových vzpomínkách skoro zcela mlčí o nadšení, s nímž jeho pravicovní intelektuální druzi přivítali ostudný kolaps republiky. Jiní jeho současníci proplovají prostorem od pádu Francie po vznik hnutí odporu o několik let později s podobně selektivními vzpomínkami.

Je to pochopitelná lidská reakce na komplikovanou a vnitřně rozpornou zkušenost. Pro historika to však má za důsledek, že dynamika roku 1940 zůstává skryta v šeru. Zčásti to je důsledkem toho, že se události z jara a léta roku 1940 považují za začátek vichistického režimu, okupace a potažmo hnutí odporu. Mnohem přesnější však je vnímat je naopak jako závěrečnou sekvenci intelektuálního dění meziválečných desetiletí a jako zkušenost složenou z různých odstínů naděje: pozitivní, negativní, zklamané a nakonec odvržené. Intelektuálové, kteří si vybudovali kariéru na tom, že líčili a tepali neřády republiky, se v roce 1940 ocitli tváří v tvář naplnění dřívějších požadavků, aby byla republika svržena. Není velkým překvapením, že jakmile se trochu vzpamatovali z šoku porážky, spatřovala většina z nich v Pétainově „národní revoluci“ naději do budoucna. Zvláště zřetelně a předvídatelně to platilo pro ty, kdo se počátkem třicátých let přihlásili k myšlenkám centrálního plánování, sociálního organismu, nového morálního pořádku a skoncování s tříštivým zdůrazňováním jednotlivce. Postavit se již v této rané fázi proti Pétainovi by nevyžadovalo pouze značnou předvídavost, o odvaze nemluvě; vyžadovalo by to též ochotu hájit (byť třeba v upravené formě) přesně ony hodnoty, s nimiž byla spojována zemřelá republika.

38/ Claude Roy, *Moi je*, Paříž 1969, str. 21.

Takový postoj v dané době nenašel široké zastoupení v žádné vrstvě populace a není žádný důvod si myslet, že by měl výrazněji převažovat právě u intelektuálů. Je-li pravda, že „určité množství Francouzů bylo v roce 1940 vyčerpaných předem“, není důvod odtud vyjímát inteligenci.³⁹ Máme-li pochopit dopad let 1940–1944 na francouzské intelektuály, je důležité nezapomínat, co pro tuto zkušenost (formativní pro způsob, jak byl následně chápán vichistický režim, hnutí odporu i poválečná revoluce) bylo východiskem. V roce 1940 bylo nesmírně obtížné vůbec promyslet jakoukoli, třeba i nevyjádřenou argumentaci na podporu úcty k liberalismu, demokracii, lidským právům a republikánskému odkazu. Scházal společný jazyk, jak něco podobného vyjádřit a hájit. Mužům a ženám, kteří se snad mohli ujmout úkolu obrodit étos demokratické politiky, v danou dobu v podobném počinání bránily čistě praktické ohledy – avšak to by se následně změnilo. Co však přetrvalo a zásadně zabarvilo pozdější vývoj, byl pocit ztráty politického jazyka, pocit, že se dotyční sami připravili o ideologické a jazykové prostředky, s jejichž pomocí by mohli vybudovat morálně obhajitelné společenství. Publicistům a myslitelům třicátých let se vyčítalo, že jejich argumenty, zaměřené proti dominantním režimům, neposkytovaly druhým lidem žádné vodítko k tomu, jak reagovat na politická a morální dilemata: Hitlerův nástup k moci, krizi appeasementu, zrod Vichy. To je sice pravda, ale je to vedlejší. Skutečný problém tkvěl v tom, že tito intelektuálové neposkytli žádná vodítka ani sami sobě.

39/ Albert Camus, *Combat*, 7. října 1944.

2. kapitola

Byla válka

„Poučení“ z porážky a okupace

*En somme, nous avons appris l'His-
toire et nous prétendons qu'il ne faut pas
l'oublier.*

*Souhrnně řečeno, naučili jsme se chápat
Dějiny a máme za to, že se na ně nesmí
zapomenout.*

MAURICE MERLEAU-PONTY

41

Zkušenost okupace a odboje v letech 1940–1944 transformovala francouzské intelektuální společenství a urychlila v něm přesun prestiže a autority. Starší generace, již tak prořídlá v důsledku první světové války, prošla dalšími ztrátami vinou kolaborací, deportací a úmrtí. Jistě, existovaly významné výjimky. François Mauriac a Jean Paulhan, ústřední postavy francouzské literární sféry již dávno před začátkem třicátých let, si uchovali přinejmenším na deset let prestižní pozici i v poválečném intelektuálním a politickém životě. Georges Bernanos si sice nedokázal znovu vydobýt někdejší vliv ani styl, nicméně v polemikách čtyřicátých let po návratu z válečného exilu představoval zcela svébytný hlas. Avšak Gide, Maurras a jejich současníci se nyní ocitli odsunuti stranou a jejich místo zaujala nová generace s podstatně odlišným vnímáním světa. To neznamená, že by se starší autority nečetly: ještě v roce 1953 představoval André Malraux nejoblíbenější četbu studentů École normale supérieure.⁴⁰ Jejich hlas

40/ Jak uvedl Pierre Bandet v *La Revue de Paris* z března 1953; cituje Jean-François

však již nedominoval *na veřejnosti*: nerozhodovali o podobě intelektuální diskuse.

Všechna podobná generační rozlišení mají své hranice. Malraux se narodil o pouhé čtyři roky dřív než Sartre, Aron a Mounier, ona nová generace, kterou se zde hodlám zabývat. I přes své relativní mládí však byl stejně výraznou předválečnou postavou jako autoři o dvacet let starší: aktivně se zapojil do politických bitev třicátých let a byl literárním titánem ještě předtím, než scénu obsadili mladí „nonkonformisté“. Druhá světová válka tak pro Malrauxe nepředstavovala žádné politické ani morální probuzení: z valné části ji strávil v poklidu a bezpečí na Azurovém pobřeží a do odboje se aktivně zapojil až relativně pozdě.⁴¹ Především ale Malraux, který v polovině třicátých let prošel fází silných komunistických sympatií, naprosto nepodléhal kouzlu revolučních možností poválečné éry a od samého počátku byl oddaným stoupencem generála de Gaulla. Už to samo ho i přes trvalý ohlas u čtenářstva nutně stavělo poněkud mimo hlavní intelektuální proud, přinejmenším do konce čtyřicátých let, kdy se k němu ze svěbytných důvodů připojili lidé jako Raymond Aron a ještě později François Mauriac.

Nezvykle rychlý přesun intelektuální autority od jedné generace ke druhé je častým důsledkem války. Válka totiž nejenom zabíjí, ale také mění směřování obecného vkusu a sdílených zájmů. K něčemu podobnému došlo i po francouzsko-pruské válce a první světové válce – a po druhé světové válce zase Francie rozhodně nebyla jedinou zemí, kde nastoupilo nové a mladší kulturní vedení: v Polsku či v Maďarsku byla nejenom intelektuální, ale i politická sféra, zdecimovaná nacisty, obsazena novou skupinou mladých aktivistů, nesoucích valný díl zodpovědnosti za počáteční nadšení, se kterým byl v uvedených zemích zpočátku vítán komunismus a myšlenka kompletní sociální revoluce.⁴² Každý výklad poválečného formování a výsledné

Sirinelli, „Les normaliens de la rue d’Ulm après 1945. Une génération communiste?“, v: *Revue d’histoire moderne et contemporaine*, 33, 1986, str. 586, pozn. 71.

41/ Viz žlučovitě vyličení u Clary Malrauxové, *Le Bruit de nos pas*, sv. VI: *Et pourtant j’étais libre*, Paříž 1979.

42/ Například Géza Losonczy měl na konci války osmadvacet let, a když byl v roce 1956 internován za účast v Nagyově vládě, byl již v Maďarsku zkušeným vysokým politikem. Viz Anna Losonczyová, rozhovor s Pierrem Kendem v *Nouvelle Alternative*, 11. září 1988.

podoby intelektuálního společenství tedy musí ve Francii i jinde začít rokem 1940.

V životopisech prominentních poválečných osobností není vždy snadné rozlišit přesné okolnosti a pohnutky, které je přiměly zaujmout to či ono politické nebo filozofické stanovisko. Při ohlédnutí z pozice roku 1945 či pozdějších let nechali mnohdy celou periodu 1940–1944 zhustit do jediného prožitku. Poté, co je běh dějin podrobil ozbrojenému boji, věznění, německé okupaci a intelektuálnímu nebo fyzickému odporu, uvědomovali si při osvobození, že k předválečným zájmům, zvláště těm, jež měly za důsledek izolovanost od politického angažmá a veřejného jednání, už není cesty zpět. U Jeana-Paula Sartra či Maurice Merleau-Pontyho se jednalo napřed o filozofický postřeh a až poté o politické rozhodnutí; pro Mouniera a ostatní katolíky se zdánlivě jednalo o přirozené protažení dřívější duchovní kritiky meziválečné společnosti. Málokdo si ale byl ochoten přiznat, že tuto lekci jim neudělil rok 1940, ale až následující léta. Intelektuální rezistence a průvodní historická sebereflexe, tak patrné v roce 1945, nejenom *nezapočaly* v roce 1940, ale co víc, po pádu třetí republiky následovalo krátké, leč významné období iluzí, a dokonce optimismu.

Kdo se z porážky Francie snažil vytěžit něco pozitivního, musel především novému řádu vtisknout i jiný smysl, než který do něj vložila německá moc. Události roku 1940 bylo nutné prezentovat jako příležitost k překonání starých rozdílů a k přetvoření Francie, ne pouze jako šance pomstít se poražené republice. Právě takto – tu s větší, tu s menší mírou upřímnosti – chápali šanci roku 1940 nefašističtí provichističtí intelektuálové a pomáhá to objasnit, proč fantazie zprvu nadchla i muže, kteří se později zapojili do odboje proti Pétainovi a Němcům.

Nejnázornější, jelikož nejlepšimi úmysly vedený příklad oné ambivalence, jež byla pro první reakce na porážku charakteristická, poskytuje krátkodobý experiment z Uriage. Základní obrysy tohoto prvního francouzského pokusu zřídít prostor pro výcvik nové morální a politické elity jsou dobře známé.⁴³ Skupina, která se v Uriage sešla na podzim roku 1940 s ambicí utvořit nové, exemplární společenství, cosi

43/ Viz Pierre Bitoun, *Les Hommes d'Uriage*, Paříž 1988.

mezi skautským táborem a *grande école*, zřetelně rezonovala s myšlenkami a postoji počátku třicátých let. Hlavní slovo v ní měla mladší katolická generace – vojáci, učenci, učitelé – a v přednáškách i každodenních aktivitách hrály hlavní roli ideje zodpovědnosti, hierarchického uspořádání a národní obrody. Důraz kladený na specificky křesťanskou obrodu tu šel (stejně jako o deset let dříve) ruku v ruce s výrazně kritickým postojem k měšťáctví a k zesnuvší a neoplakávané „měšťácké“ republice. V první vlně přednášejících stál na prominentním místě Mounier a další autoři *Espritu*, ale vedle nich se na výuce podílelo i nové uskupení, ze kterého měly vzejít významné veřejné osobnosti čtvrté a páté republiky, mimo jiné zakladatel a první šéfredaktor listu *Le Monde* Hubert Beuve-Méry, který do nového periodika přenesl některé ideály a velkou dávku svatouškovského sebevědomí komunity v Uriage.

Ambivalence experimentu v Uriage, provozovaného něco přes rok, tkví v tom, že byl přijatelný pro vládu ve Vichy – a nejen to: nový režim a aktivisté z Uriage navázali vztah symbiózy. Tito levicoví katolíci (řeceno mírně anachronickou, ale obsahově vyhovující nálepkou) představovali vedle komunistů jediné uskupení se zřetelnou společenskou a kulturní identitou, které v rozpoznatelné podobě přežilo rok 1940 – a není bez významu, že Mounier i komunisté (Mounier úspěšně) žádali o oficiální povolení vydávat svou tiskovinu i za nových poměrů. Sílící důraz, který se v Uriage kladl na téma svobody a morálky, sice nakonec komunitu uvedl vůči vichistickým úřadům do konfliktu, nicméně v počáteční snaze o přetvoření národní duše se odrážel slovník „národní revoluce“. Mounierův mírně pythický koncept „personalismu“ propagoval hodnoty služby, vůdcovství, efektivitu, pospolnosti a podobně, které se i někteří významní hodnostáři v Pétainově okolí upřímně snažili zrealizovat ve veřejném životě země.⁴⁴

Naznačený způsob vyjadřování navíc oslovoval paralelní mentalitu uvnitř sekulární komunity, a dokonce i na politické levici. Podobnou kritiku duchovních nedostatků třetí republiky i vlastních chyb a chyb své strany koneckonců předložil Léon Blum: jedním z témat

44/ Viz Gérard Lurol, *Mounier I. Genèse de la personne*, Paříž 1990.

jeho knihy *V lidském měřítku* bylo upozornění, že osvobozená Francie musí vybudovat silnou exekutivní moc a zbavit se tradičního odporu vůči kontrole a direktivitě, který podkopával republikánskou vládu. Zastupitelské instituce měšťanské republiky – napsal Blum – zklamaly naděje národa a shodný názor sdílela početná skupina mladých socialistických intelektuálů, vyšlých z hnutí odporu.⁴⁵ Skupina z Uriage tedy vyjadřovala obecněji zastávané mínění a dá se přímo tvrdit, že na krátkou dobu spojovala zájmy levice se zájmy „národní revoluce“ a zájmy umírněných se zájmy vznikajícího intelektuálního odboje. Symbolickým zhmotněním této vazby je okruh četby, který vedení komunity v Uriage propagovalo: sahal od Proudhona po Maurrase, ale zahrnoval mimo jiné i Marxe, Nietzscheho a Péguyho. Veškerá kritika měšťáckého materialismu byla vítána, zatímco demokracie ve všech parlamentních formách byla terčem permanentního zostouzení a posměchu.⁴⁶

K rozkolu mezi intelektuály z Uriage a vichistickým režimem nakonec došlo kvůli sílící kolaboraci vichistické vlády a stále zřetelnějším důkazům o tom, že „národní revoluce“ je v nejlepším případě iluzí, ale mnohem spíše – a stále více – cynickou fasádou, jež kryje perzekuci, diktaturu a mstivost. Je ale důležité upozornit, že to *neznamenalo* rezignaci na hledání třetí cesty mezi fašismem a liberální demokracií. Ještě v únoru 1941, kdy už články v časopise *Esprit* podléhaly těžké cenзуře a někteří z prvních vlny aktivistů z Uriage přešli do podzemí, Mounier útočil na nově zformovanou křesťanskodemokratickou stranu, tj. onu katolickou složku hnutí odporu, která se měla nakonec sdružit v Lidovém republikánském hnutí (Mouvement républicain populaire, MRP), za přílišný důraz kladený na demokracii. Vyvěsit „obranu demokracie“ na stěžen opozice a obrody je – napsal Mounier v soukromém dopise – „netvůrčí“ a nepružné.⁴⁷ Až do své smrti v roce 1950 zůstal Mounier vůči MRP a jeho ideálům podezíravý a kritický a preferoval výšiny morální obrody, nikoli sestup na rovinu demokratického

45/ Viz Léon Blum, *À l'échelle humaine*, Paříž 1945.

46/ Viz Janine Bourdinová, „Des intellectuels à la recherche d'un style de vie. L'École nationale des cadres d'Uriage“, v: *Revue française de science politique*, 4. prosince 1959, str. 1041.

47/ Viz Emmanuel Mounier, „Lettre à Étienne Borne“, 22. února 1941, v: *Oeuvres*, sv. 4, Paříž 1963, str. 694, 695.

politického boje se vším dalším, co to v sobě neslo ohledně návratu k poměrům někdejší republiky.

Mounierovým nekatolickým současníkům nabízel raný vichistický experiment podstatně méně naděje na změnu či znovuzrození národa, nicméně i oni sdíleli s muži z Uriage pocit, že rok 1940 změnil pravidla hry. Před rokem 1940 se i ti nejangažovanější intelektuálové mohli chápát jako izolovaní aktéři, kteří přijímají osobní rozhodnutí a stanovují si preference a cíle, které jsou pouze jejich a mohou se jich z vlastní vůle zase zříct. Vztah mezi psaním a činem byl až do té doby čistě nahodilý: jen vzácně se stávalo, a byl to případ Malrauxe či Antoina de Saint-Exupéryho, že spisovatel skutečně či zdánlivě vedl život odpovídající nárokům vlastní literární tvorby. Po porážce Francie zde došlo ke změně. Publicisté a umělci už neměli svobodu říkat, vydávat a prezentovat, cokoli se jim líbí. Teoreticky vždy a prakticky velmi často riskovali kvůli svým myšlenkám stíhání a trest. Mnozí se poprvé v životě ocitli před nutností hlouběji si promyslet, jaký vztah mají jejich soukromé úvahy k veřejné existenci. Vprostřed ponižující národní tragédie se osudem společenství cítili postiženi i ti nejosamělejší autoři.⁴⁸

Odtud ovšem neplyne, že by byl intelektuální život válečné Francie neustále zabarvován reálným nebezpečím a že by tento stav přinášel onen druh jasnosti, jaký dokáže blízkost rizika vyvolat i v nejzastřenější mysli. Jen málokterí z těch, kdo jsou námětem následujícího výkladu, byli v příslušném období vystaveni skutečnému nebezpečí; dokonce celkově vzato platí, že největší snahu o teoretické uchopení situace nebezpečí zpravidla podnikali ti, kdo byli exponováni nejméně a jejichž kariéra byla nejméně ohrožena. To ale neumenšuje význam podané interpretace doby. „Situovanost ve vlastní době“, jak o ní v roce 1945 mluvil Sartre, cítili všichni. Ať se stane cokoli, svým způsobem to bude jejich zodpovědnost – zvláště pokud se pokusí vyhnout rozhodnutí tím, že budou předstírat dnes již nedostupnou absenci zodpovědnosti.⁴⁹ Není jasné, jak moc se intelektuálové opravdu

48/ Viz např. Raymond Aron, *France libre* (Londýn), 15. června 1941.

49/ „Jamais nous n'avons été plus libre que sous l'occupation allemande“, Jean-Paul Sartre, *Les Lettres françaises*, 9. září 1944; viz též Simone de Beauvoirová, „Œil pour œil“, *Les Temps modernes*, 5. února 1946, zvl. str. 814nn.

cítili hned od počátku „zničehonic situování“, ale i kdyby se jednalo o výklad zformulovaný *ex post facto*, neumenšuje to jeho pravdivost.⁵⁰

Být součástí Dějin – nemoci jinak než reagovat na dané okolnosti a ujmout se jich – znamenalo rozejít se s estetickým impulzem některých intelektuálů třicátých let, jenž velel „být jinde, než je dav“,⁵¹ a znamenalo to vzít vážně ideu zla, možnosti, že lidská existence zřejmě morálně visí na vlásku a je nutné ji hájit a ubránit. Opět není nutné tvrdit, že před rokem 1940 nic takového nikoho nenapadlo,⁵² ale jak jsme viděli, intelektuální étos konce třicátých let bránil eticky založené politické obraně svobody (přinejmenším v oné republikánské formě, jak ji Francouzi do té doby chápali), jaká by jinak z naznačeného postoje mohla vyplývat. Po porážce Francie a zvláště po roce 1942, kdy se výmluvy umožňující kolaboraci či kompromis hledaly stále hůř, však intelektuálové začali v aktu politické neposlušnosti objevovat přesně onu svobodu, již měli posléze bránit. Dilema mezi „bytím“ a „jednáním“, před válkou zdánlivě tak důležité, se zhroutilo. Jednak znamená být: namísto univerzálního vědomí vloženého do konkrétního já byl nyní intelektuál upoután do organického společenství a zde čelil zdánlivě jednoduchým rozhodnutím, z nichž každé s sebou neslo nějaký typ činu.⁵³ Začlenit se do kolektivního úkolu a vzít význam kolektivního jednání za svůj nabízelo jistotu namísto pochybností: odbojář-intelektuál přijal plášť sebejistoty a odhodil háv nejistoty, který halil předchozí generaci.⁵⁴

Čím to, že někteří intelektuálové tuto sebejistotu našli, a jiní ne? U některých tkví vysvětlení v tom, že se zklamali v původních očekáváních, jež do Vichy vkládali; jiní se žádným iluzím neoddávali, nicméně

50/ V *Co je literatura?* Sartre uvádí, že mu otevřela oči krize roku 1938: „Znenadání jsme se cítili situováni“ (*du coup nous nous sentîmes brusquement situés*). Je to ovšem pochybné tvrzení. Viz *Situations*, sv. 2, Paříž 1948, str. 242, 243.

51/ Viz Pierre Drieu la Rochelle, „Récit secret“, cituje Louis Bodin, *Les Intellectuels*, Paříž 1964, str. 70.

52/ Jean-Michel Besnier, *La Politique de l'impossible*, Paříž 1988, str. 234, má za to, že přinejmenším Georges Bataille nepotřeboval k jasnému povědomí o existenci zla čekat na Hitlera a jeho válečné výpady.

53/ Maurice Merleau-Ponty, „La Guerre a eu lieu“, v: *Les Temps modernes*, 1. října 1945, str. 64.

54/ Viz Merleau-Pontyho dopis redakci časopisu *Action*, 74, 1. února 1946.

k obraně hodnot, jež se staly hodnotami odboje, se dokázali přimět až poté, co se vzpamatovali ze šoku porážky a považovali situaci za dostatečně závažnou na to, aby začali protestovat proti úmyslům a praktikám okupantů i kolaborantů. Třetí kategorii, zahrnující i Merleau-Pontyho a Sartra, tvoří lidé působící dojemem, že na podobnou chvíli čekali celý život – soudě podle nadšení, s jakým přivítali šanci zapojit se do romantického angažmá, jehož dosah a význam je s to transcendovat, transformovat a převést do praxe veškeré jejich předchozí texty. Tuto šanci ale povětšinou vítali jen teoreticky; prakticky vzato se do jakékoli soustavnější odbojové akce zapojila pouhá menšina intelektuálů rezistence, ať už se tak dělo v rámci vojsk Svobodné Francie, ozbrojeného odboje nebo různých ilegálních sítí. U zbytku byla tím hlavním příslušnost k odbojářské komunitě a pocit, že je člověk součástí čehosi většího, než je sám: okruhu disidentských autorů, odbojové skupiny, ilegální politické organizace nebo Dějin.

Tento pocit příslušnosti k čemusi většímu, než jsem sám, s sebou nesl také politickou radikalizaci. Zčásti to byl nevyhnutelný důsledek jednostrannosti politiky domácího odboje a stále reakčnější a represivnější povahy vichistické vlády. S postupem času a zvláště po roce 1942 lidé rychle zapomínali na výtky vůči republice a naopak zaměřovali pozornost na hříchy a zločiny režimu, který republiku vystřídal. Francouzi se de facto účastnili občanské války, která v roce 1944 trvala už osm let, a stoupenci vítězíci strany byli silou osobní zkušenosti nuceni nově promyslet, oč jim jde, a vyjadřovat to stále razantněji. Nemožnost (a později i neužitečnost) jakéhokoli kompromisu pobízela k utváření politického a morálního slovníku s absolutními konotacemi: absolutní porážka nepřátel, neústupné požadavky vlastní strany. Jakmile bylo jednou jasné, že ze zkušenosti vichismu nelze nic pozitivního vytěžit, zaměřili odbojoví intelektuálové všeho druhu pozornost na formování budoucnosti a brali jako dané, že se začíná na zelené louce.

To kupodivu neznamenalo definitivní opuštění republikánské minulosti, jelikož národní politická imaginace a dobové okolnosti neskýtaly mnoho jiných zdrojů, z nichž by při promýšlení nové Francie bylo možné vyjít. Ztracené iluze roku 1940 naopak postavily kdysi

opovrhovanou třetí republiku do daleko lepšího světla. Jistě (jak to v srpnu 1944 vyjádřil Camus), hnutí odporu nepoložilo tolik obětí jenom na to, aby se vrátilo ke zlovykům země, „kterou někteří chtěli tak dlouho ponechávat v mrzutém zadumání nad vlastní minulostí“. Tato minulost – Francie monsieurů Herriota, butiků, trafik a „legislativních banketů, Francie bez závazků či sankcí“, jež učinila slova *poslanec* a *vláda* symbolem posměchu – je pryč a nezaslouží si znovu-oživení.⁵⁵ Jak ale v ilegálním deníku *Après*, vydávaném v Toulouse, napsal anonymní autor úvodníku: „Několik let Francouzského státu a vichistické diktatury postačí k tomu, aby si i ti, kdo ji dříve rozhodně neměli v oblibě, zamilovali republiku.“⁵⁶ V porovnání s tím, co lidé viděli, slyšeli a zažívali, se republika rozhodně nejevila nejhůř.⁵⁷

Intelektuálové, kteří se identifikovali s hnutím odporu, tak vyšli z válečných let vybaveni poněkud zvláštní a paradoxní představou o vlastní roli a úkolu. Válečná zkušenost pro ně byla zajímavá a cenná přesně tím, že popírala předchozí odtrženost intelektuálské existence a nechávala ji prolnout s hnutím a činy celé společnosti. Zároveň ale z intelektuálního angažmá na straně určitého historického hnutí načerpali zvláštní pocit povinnosti, závazku formulovat a prosazovat poučení z válečných let, jak je sami chápali, a to jak ve sféře politiky, tak ve vlastní profesní aktivitě zodpovědných intelektuálů. Za druhé prošli politickou radikalizací velmi odlišnou od radikalizace třicátých let: byla totiž oproštěna od veškeré ambivalence a přízemních motivů, a přesto lokální forma politické existence, k níž nyní byli prodělanou radikalizací zavázáni, připomínala onu třetí republiku, které se ještě před několika lety většina z nich vyhýbala – přičemž kontinuitu s třetí republikou ještě zvyrazňoval de Gaullův důrazný požadavek pojmát vichistický režim jen jako nezákonnou mezihru. Léta rezistence

55/ Albert Camus, *Combat*, 24. srpna 1944.

56/ Viz Albert Camus, *Combat*, 27. června 1945; a úvodník v *Après*, 2. července 1943; citují Henri Michel a Boris Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées politiques et sociales de la Résistance*, Paříž 1954, str. 87.

57/ François Mauriac si 15. března 1945 zapsal o „našich někdejších protivnicích“ a jejich nevyhléditelných fobiích následující: „Nenávist k demokracii, zvířecí, útrobní strach z komunismu, lpění na peněžních výhodách a na režimech, jež do služeb těchto výhod stavějí brutální sílu, nespravedlivost vůči dělnické třídě.“ Viz *Journal*, sv. 4, Paříž 1950.

a (u některých jedinců) ilegální činnosti sice tyto paradoxy zastřela, ale jakmile bylo po válce, znovu se vynořily s tíživou jasností.

Navenek byli intelektuálové éry odporu rozštěpeni mnoha směry. Na jedné straně stáli katolíci, taktéž rozštěpení jednak politicky, jednak generačně: například mezi Françoisem Mauriacem a okruhem časopisu *Esprit* zela naprosto nepřeklenutelná intelektuální a kulturní propast. Další skupinou byli formálně nezávislí intelektuálové, kteří se záhy seskupili kolem Sartra a časopisu *Les Temps modernes*. Další byli „straníci“ – tedy socialisté, komunisté a gaullisté – a dále významná, byť disparátní skupina intelektuálů typu Clauda Bourdeta a Alberta Camuse, jejichž distinktní identita se utvořila přímo v hnutí odporu. Po praktické stránce většina těchto lidí prožila odbojové roky jedním ze dvou způsobů. Pokud se zapojili do organizovaného komunistického nebo gaullistického odboje, pak se přikláněli ke kolektivní perspektivě na nedávnou minulost a organizace a aktivity let 1940–1944 považovali za vzor lepší Francie. Naproti tomu individuální odbojáři nebo příslušníci volněji organizovaných hnutí (často navíc rezolutně nestranických) si válečná léta připomínali spíše jako sekvenci *individuálních* rozhodnutí, exemplárních a závazných, nicméně v první řadě soukromých, byť prožívaných před očima veřejnosti. Důsledky tohoto rozlišení se měly v následných letech projevit ve využívání válečných vzpomínek a v cílech, jimž byly tyto vzpomínky podřizovány.

Dva aspekty válečných let však byly všem společné. První dobře vyjádřil Albert Camus v projevu z roku 1945:

Nenávisti katanů odpověděl hněv obětí. A když byli katani pryč, zbyla Francouzům nenávist částečně obraná o cíl. Dodnes na sebe po-
hlížejí se zbytky hněvu.⁵⁸

Považuji to za mimořádně pronikavý postřeh. Občanská válka rokem 1944 neskončila, pouze přišla o vnější terče a vnější podobu. V textech všech francouzských intelektuálů oněch let problikává skrytá, jen

58/ Albert Camus, proslov v Maison de la Mutualité, 15. března 1945, otištěno v Albert Camus, *Actuelles*, sv. I, Paříž 1950, reprint Paříž 1977, str. 116.

napůl přiznaná zuřivost. Považovat to za přesměrovanou sebenenávist by bylo příliš snadné – a přímočaré motivy záští a pomstychtivosti tu neposkytují dostatečné vysvětlení. Mnozí z těch nejzuřivějších dost možná překonávali pocity vlastního selhání a občas se skutečně vyskytovala nepřímá úměra mezi navenek deklarovanou touhou po pomstě a prokázaným hrdinstvím či fyzickou akcí, nicméně zároveň se zdá, že – ač po svém – vyjadřovali emoce celého národa. Navazovali na myšlenkovou linii, která byla charakteristická již pro pozdní třetí republiku a nyní se v zápase proti Vichy přetvořila v morální způsob vyjadřování, a rozdělovali veškerou zkušenost a všechna rozhodnutí, dokonce celé lidstvo do binárních kategorií: dobro a zlo, pozitivní a negativní, soudruzi a nepřátelé. Tento zuřivý manicheismus, jenž byl přirozenou a běžnou praxí během války, zůstal pro Francii příznačný i dlouho poté, co střet s Německem skončil.⁵⁹

Další obecně sdílenou emocí byl pocit naléhavosti: naléhavé potřeby přidat se v roce 1944 k vítězné straně („kolik lidí se v tu chvíli bálo, že jim ujede kára Dějin“), ale i touhy vynahradiť si ztracený čas.⁶⁰ Platilo to na osobní úrovni – řada intelektuálů se pustila do frenetického psaní a publikování, jež jim mělo zajistit literární či žurnalistickou kariéru – a z valné části to lze objasnit faktem, že většina prominentních postav intelektuální komunity měla maximálně něco přes třicet. Současně to ale bylo charakteristické pro dobové politické a sociální myšlení a pro praktické postupy a stanoviska, které odtud vyplývaly. Francouzská inteligence pocítila novou víru v určité (ne-li transcendentní, tedy alespoň evidentní) pravdy a nyní v kolektivním chvatu usilovala o jejich realizaci. Nezávislí intelektuálové i zde extrapolovali z období odboje, jediné aktivní kolektivní zkušenosti, kterou kdy zažili, a nečinnost považovali za vůbec nejhorší možnost. Podobně jako generace třicátých let považovali revoluci – což nyní znamenalo rozvinutí a završení poznatků a cílů hnutí odporu – za jediné řešení, jediný způsob, jak zabránit tomu, aby Francie sklouzla do dřívějších poměrů. Na rozdíl od svých předchůdců (a někdy též vlastních dřívějších já) však nyní

59/ Viz Paul Wilkinson, *The Intellectual Resistance in Europe*, Cambridge (Ma.) 1981, str. 265.

60/ Pierre Emmanuel, „Les oreilles du roi Midas“, v: *Esprit*, prosinec 1956, str. 781.

byli reálně schopni když ne revoluce, tedy alespoň toho, aby společností vnutili jazyk a symboliku naléhavého a kompletního převratu.

Zajímavé je, že politické ideje a programové body samotného hnutí odporu nebyly nijak zvlášť revoluční – nebo přesněji řečeno, byly sice radikální co do obsahu a v kontextu francouzské společenské a politické historie, ale z valné části byly vyjadřovány pozoruhodně mírně.⁶¹ Někdy spočívaly v rozvinutí sociálního programu Lidové fronty, jindy šlo o návrhy významných právních a politických inovací, v některých bodech dokonce šlo o zachování a zdokonalení určitých administrativních a institucionálních reforem, s nimiž přišlo Vichy. Tuto navenek nenápadnou prezentaci lze připsat nutnosti kompromisu mezi různými politickými stranami a hnutími nebo snaze najít konsenzus schopný sjednotit rozpolcený národ. Výsledkem ale každopádně byla série návrhů a myšlenek, jejichž celkový tón byl pozoruhodně umírněný. Většina mluvčích hnutí odporu nepochybně v osvobození spatřovala příležitost k provedení dramatických změn v ekonomice, nastolení rozsáhlejšího a lepšího plánování a společenské kontroly nad rozdělováním zboží a služeb. Mimo tento cíl a mlhavé výzvy k politické „obrodě“ neexistovala žádná ucelená a jasně zformulovaná vize hnutí odporu.

Jedním důvodem této umírněnosti byla snaha vyhnout se přehnaně programovým plánům, které se snadno rýsují a stejně snadno opouštějí. François Mauriac nejspíš hovořil za mnohé, když v srpnu 1944 poznamenal: „Víme až příliš dobře, jak jsou tyhle všeléky, tyhle do stroje natukvané fantazijní programy zbytečné“⁶² – i když sám ve své poměrně exaltované perspektivě nevzal dostatečně v potaz praktické problémy, jimž budou nové vlády čelit. Ještě reprezentativnější je nejspíš mínění Clauda Bourdeta, když se s odstupem několika let zamýšlel nad pozoruhodnou neideologičností odboje, jehož byl sám aktivním účastníkem:

Přechod do ilegality a následně věznění vyostřilo u většiny z nás pocit, že se dosavadní společnost nevyhnutelně zhroutí, ... avšak nepodnítilo

61/ K programům hnutí odporu viz Henri Michel a Boris Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées politiques et sociales de la Résistance*, Paříž 1954.

62/ François Mauriac, *Mémoires politiques*, Paříž 1967, str. 150.

nás k tomu, abychom začali uvažovat v plánech a schématech: odbojáři se naučili spoléhat na propojení aktivní vůle a empirismu, což jsou ve Francii netypické přístupy, ale osvědčily se jinde.⁶³

Dalším pramenem umírněnosti byla – přinejmenším u vnitřního jádra odboje – naprostá koncentrace na boj s nepřítelem. První program Národní rady hnutí odporu (Conseil national de la Résistance, CNR) se z valné části zabýval praktickými problémy, jimž nutno čelit v každodenním zápase; dlouhodobá řešení chronických slabin Francie se měla hledat až po vítězství.⁶⁴ Hnutí odporu, intelektuálové ani politici neměli žádnou sdílenou zkušenost, žádný společný pohled na budoucnost a její možnosti. Program odboje byl zaměřen především morálně a opíral se o pouto zkušenosti a odhodlání. Z obětí zápasu sice musí vzejít něco lepšího než dřív, avšak vytyčení podoby této vize bylo přenecháno jednotlivcům a politickým uskupením. Pokud snad panovala nějaká všeobecná atmosféra, pak nejspíš v zásadě odpovídala Camusově touze po „simultánním nastolení kolektivní ekonomiky a liberální politiky“.⁶⁵

Nabízí se domněnka, že za těchto okolností byly obecnější naděje, jež byly do hnutí odporu vkládány, od počátku odsouzeny ke zhroucení, a možná to tak skutečně je: ve Francii, stejně jako v Itálii, se rozhodně nikdy nenaplnil sen jednotné všezahrnující strany hnutí odporu, která by rozbila stará politická pouta a zasvětila by se nestranické obnově národa. Politická realita však do hry zasáhla již před deziluzí roku 1945. Již roku 1943 Jean Moulin povolil (či přímo podnítil, řekli by někteří) znovuvytváření politických stran v rámci CNR, z valné části ve snaze usmířit všechny, jež dráždila přítomnost komunistických politických sítí. Hlavní odbojová organizace tedy přispěla ke znovustavení hlavních politických stran zaniklé republiky – plus Lidového republikánského hnutí, což byl významný přírůstek. Tento návrat ke stranické politice vyvolal již v dané době jisté projevy nesouhlasu.

63/ Claude Bourdet, *L'Observateur*, 21. srpna 1952.

64/ Viz Jacques Debû-Bridel, „La Quatrième République est-elle légitime?“, v: *Liberté de l'esprit*, říjen 1952, str. 220.

65/ Camuse cituje Jeanyves Guérin, *Camus et la politique*, Paříž 1986, str. 231.

Avšak až poté, co poválečná Francie – jak se zdálo – snadno vklouzla do pohodlného starého šatstva své předchůdkyně, se stali parlamentáři pro intelektuály terčem kritiky za to, že zradili ideály jednotné národní obnovy a znovuzrození.⁶⁶

Ze všech obnovených politických stran měli pro intelektuální komunitu největší význam komunisté. Ne proto, že by komunistická strana mohla v řadách elitní inteligence naverbovat mnoho členů, právě naopak: Aragonova neotřesitelná a neochabující věrnost („Strana mi ukázala smysl epopeje / Strana mne povolala k barvám Francie“) vždy představovala silně menšinový proud. Z pohledu mnoha mladých intelektuálů se však strana jednak očistila aktivitou podnikanou od roku 1941 a především na francouzské půdě symbolicky i reálně reprezentovala transcendentní moc a slávu Stalinova Sovětského svazu, vítěze titánského zápasu s nacistickým Německem, nezdolné pozemní mocnosti na evropském kontinentu a deklarovaného následníka Evropy ležící na lopatkách. Mezi lidmi, pro něž byl odboj formativní politickou zkušeností, převládal pocit, že prožili předeheru k apokalypse. Starší levicovní intelektuálové mohli komunisty volit a mohli třeba i doufat v marxistickou budoucnost, ale nikdy nemohli zapomenout na pakt Molotov-Ribbentrop a na tíživé domácí dění v Sovětském svazu třicátých let. Mladší ale minulost neznali nebo se jí toužili zbavit a v komunistické straně spatřovali politické hnutí, které odpovídá jejich touze po pokroku, změně a převratu.⁶⁷ Pierre Emmanuel tak roku 1956 napsal:

Ve strachu ze skutečného komunismu jsem snil o ideálním komunismu, fascinován – jako tolik jiných – blížící se apokalypsou, pozvedávající se z propasti, která právě spolkla Evropu.⁶⁸

Bylo přitom ku prospěchu, že komunismus po svých sympatizantech nevyžadoval samostatné myšlení, pouze po nich chtěl, aby akceptovali autoritu jiných. Pro intelektuály s jejich vášnivou touhou splynout se

66/ Viz Henri Michel a Boris Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées politiques et sociales de la Résistance*, Paříž 1954, str. 33.

67/ Jeannine Verdès-Lerouxová, *Au service du parti*, Paříž 1983, str. 100nn.

68/ Pierre Emmanuel, „Les oreilles du roi Midas“, v: *Esprit*, prosinec 1956, str. 781.

společenstvím byl komunismus zčásti lákavý právě proto, že se o jejich vlastní myšlenky vůbec nezajímal.

Navíc (a to bylo hlavní příčinou atraktivity) v komunismu šlo o revoluci. To bylo zdrojem jistých zmatků: intelektuálové snili abstraktní sen o bezprostřední revoluci, zatímco Leninovi dědicové poslušně manévrovali na terénu taktické praxe, na němž se budoucí revoluce vždy mohla stát argumentem pro současnou pasivitu. Tento rozdíl v cílech, třeba i deklarovaný, však neměl žádný vliv na oddanost intelektuálů samotné ideji revoluce – i když občas vedl k naivní kritice PCF za nedostatek rebelského nadšení v letech 1945–1947.

Většina francouzských poválečných intelektuálů vnímala ve slově *revoluce* trojí význam, v němž ani jedna složka nezávisela na komunistech nebo jejich doktríně. Za prvé se revoluce jevila jako přirozený a nutný důsledek a logický úběžník nadějí a pout válečných let. Pokud se Francie roku 1945 vůbec měla ubírat nějakým směrem, hnačím motorem jí může být jedině revoluce:

Nazýváme-li se revolucionáři, nejde přitom o plamenná slova či teatrální gesta. Příčina tkví v tom, že situace Francie se nám při poctivém rozboru jeví jako revoluční.⁶⁹

Mounierovo tvrzení, že situaci země podrobil „poctivému rozboru“ a že se obejde bez „plamenných slov“, bychom neměli brát příliš vážně – nutnost „revoluce“ koneckonců hlásal od roku 1932. Rok 1945 však byl odlišný tím, že vzhledem k nakumulovaným zkušenostem – porážce, vichistické vládě, hrůzám okupace a deportací, obětem odbojářů a odhalení francouzského úpadku – se najednou dalo v nadcházející okamžik katastrofy a hluboké proměny realisticky věřit, neskonale realističtěji, než tomu bylo před rokem 1940. Rozumný člověk teď mohl věřit v pravděpodobnost naprostého zhroucení a zániku, a dokonce se zdálo zcela iracionální, že by k podstatné změně mohlo dojít jakkoli jinak. Pokud francouzské dějiny let 1939–1945 vůbec měly nějaký

69/ Mounier v roce 1945, cituje Anna Boschettiová, *Sartre et „Les Temps modernes“*, Paříž 1985, str. 239.

smysl, pak – jak se zdálo – představují varování před důvěrou v možnost postupného zlepšování poměrů a lidské dobré vůle.

Za druhé – a v tom se intelektuálové s komunisty shodli –, revoluce znamená řád. Počátkem třicátých let se ve Francii v kulturní kritice běžně používal topos, že kapitalismus a buržoazní společnost jsou variantou hobbesovské vize přirozeného stavu války všech proti všem, v níž vítězí ti silní a všechny nemateriální hodnoty vycházejí vniveč. V morální i sociální oblasti je tedy nutné nastolit nový řád. Neuspořádaným zmatkem se však po roce 1945 nemínila pouze nereglementovaná průměrnost třetí republiky, ale také nespravedlivá a arbitrární vláda cizí i domácí fašistické moci. Oproti tomu řád by ve společnosti nastal díky revoluci velmi specifického druhu, revoluci, která své politické souřadnice čerpá z lekcí daných dějinami a své morální imperativy bere z čerstvé zkušenosti politického boje a angažmá.

Za třetí (a v tom spočíval osobitý příspěvek J.-P. Sarta, i když tím vyjadřoval dobové mínění mnohých), revoluce představuje kategorický imperativ. Nejde v ní o věc sociální analýzy nebo politických preferencí a okamžik revoluce se nedá vybírat na základě dostupných zkušeností či informací. Jde o apriorní existenciální nárok. Revoluce nejenom změní svět, ale je též aktem permanentního přetvoření naší kolektivní situace, v níž se nacházíme jakožto subjekty vlastního života. Stručně řečeno, (revoluční) čin udržuje autenticitu jedince. V letech těsně po válce se Sartre, v dané době ještě oddaný svému psaní, snažil sejmout ze sebe i ze své společenské vrstvy vinu za principiální postavení na okraji společnosti argumentem, že psaní *je* čin. Jak se v nejrozvinutější podobě tvrdí ve stati *Co je literatura?*, proměňováním témat a odhalováním jejich proměny je psaní činí revolučními.⁷⁰ Později se Sartre tohoto nepřímého postoje samozřejmě zřekl a oddal se přímočaré akci – natolik přímočaré, nakolik mu to jeho osobní omezení dovolovala.

Abstraktní a próteovský ráz takto popsané revoluce s sebou nesl, že takřka jakoukoli okolnost a jakýkoli čin bylo možno považovat za příznivé a přínosné pro revoluci, a navíc a především, že cokoli se ocitne pod hlavičkou „revoluční“, nutně to zasluhuje podporu a obhajobu.

70/ Viz Jean-Paul Sartre, *Situations*, sv. 2, Paříž 1948, sv. 2.

O zbytek se postaralo manichejské dědictví válečného odboje: být na straně dobrých znamenalo usilovat o revoluci, být proti revoluci znamenalo bránit všemu, kvůli čemu lidé bojovali a umírali. Přímo ve Francii mohl tento reduktivní přístup napáchat jen málo škod, jelikož hrozba skutečné revoluce po roce 1945 neustále ochabovala. Být pro revoluci proto nebylo zvlášť náročné a být proti takto abstraktně chápané revoluci skoro nestálo za to. Jinde v Evropě však byl dopad války a skutečné revoluce živě pociťován a osobní postoj ke smyslu revolučního vyjadřování a revolučních skutků tu měl zásadní váhu.

Toto téma je pro náš výklad klíčové a ve větší úplnosti se mu budeme věnovat v pozdějších kapitolách. Sen o revoluci však byl v diskurzu poválečných intelektuálů všudypřítomný a má smysl upozornit, jakou morální cenu si vyžádal. Mounier tu je exemplárním případem – právě proto, že on sám ani jeho kruh nebyl asociován s žádným politickým uskupením, jeho zahraniční vazby byly zanedbatelné a ve vlastních očích zastával ryzejší morální stanovisko než ostatní současníci, jelikož nikomu nebyl zaprodán a vpřed jej hnala výhradně touha po duchovní obrodě a láska k pravdě a spravedlnosti. V roce 1944 Mounier francouzskou společnost pobízel k důkladné duchovní a politické revoluci bez ohledu na náklady. Všechny revoluce, napsal, jsou „nadité obludnostmi“ a jediná skutečná otázka zní: „Má krize dospět k vyvrcholení, a to co nejdřívejšímu?“ Trval na tom, že jsme všichni součástí radikálního převratu a není cesty zpět. „Jedinou možností, jak zneutralizovat rizika“ prudké historické proměny, „je dovést ji k vyvrcholení.“ Francouzi mají příležitost odstranit lidské utrpení a položit základy pro štěstí i cosi navíc. S touto výzvou se nelze vyrovnat „parlamentní demokracií liberálního, žvanivého typu“; nová společnost „musí organicky vyprýštit z reálné demokracie s pevnými strukturami“.⁷¹

To vše zní poměrně neškodně jako typický dobový novinový článek, v němž se vyzývání revolučních možností spojuje s obecnými politickými příkazy, jež čerpají z jazyka nonkonformistů třicátých let. Těsně pod povrchem však již lze vytušit nauku o „omeletě“, tedy víru, že

71/ Emmanuel Mounier, „Suite française aux maladies infantiles des révolutions“, v: *Esprit*, prosinec 1944.